

~~K 5817a~~

1787181

g

1982a

HY

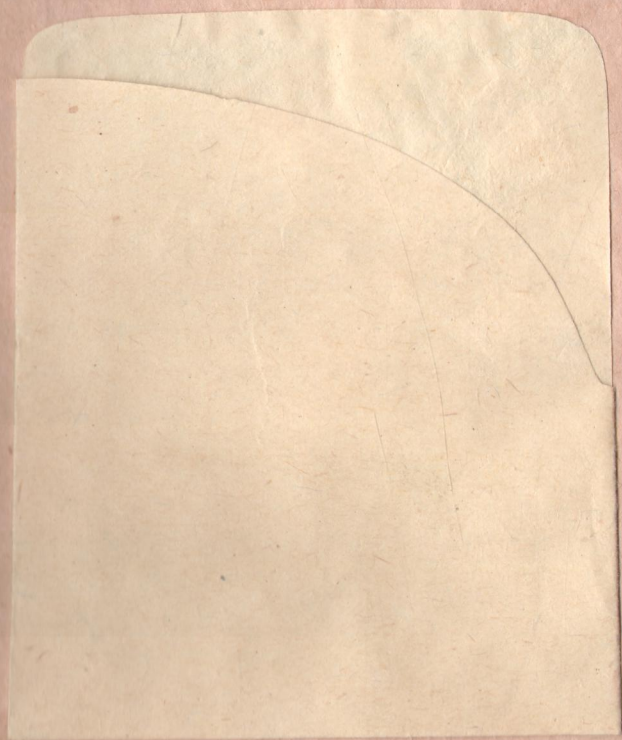

V.N. Karazin Kharkiv National University

00820596 0

65 67

70

К 5817А

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
І КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

ОРГАН УКРАЇНСЬКОГО ТА ХАРКІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО
ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

54

9
вересень
1938

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ • ХАРКІВ

8 19

ЗМІСТ

	Стор.
Іван Чобітько—Про вітчизну. Поезія	3
Петро Панч—Олександр Пархоменко. Повість	4
Терень Масенко—Степ. Роман (закінчення)	45
Тиміш Копейкін—Випадок з конюхом. Оповідання	57
М. Хашеватський—З біробіджанських поезій. Переклади Т. Масенка, Ю. Корецького	71
Омелян Розумієнко—Поединок. Оповідання	75
А. Хараш—Сталін виростив радянський сад. Поезія	78
Олесь Гончар—Ластівка. Поезія	80
Й. М. Векслер—Allas-dom. Оповідання. Переклав П. Ходченко . .	81
Федір Швіндін—Спогад. Поезія	98
Олекса Веретенченко—Червона кавалерія. Поезія	99
Чого я не пташка. Фольклор	100
Михайло Паньків—Бойки. Оповідання	102
А. С. Пушкін—Заю я завітаю... Переклав В. Свідзинський . . .	108
" " — Міцкевич. Переклав Ст. Крижанівський	110
Юрій Гай—Герцен і Пушкін. Стаття	111

Редакція: П. Ходченко (в. о. редактора), Ів. Сенченко, І. Муратов
(заступники редактора)

Адреса редакції: Харків, вул. Чернишевська, 59. Тел. 7-37-82

Видає Державне Літературне Видавництво

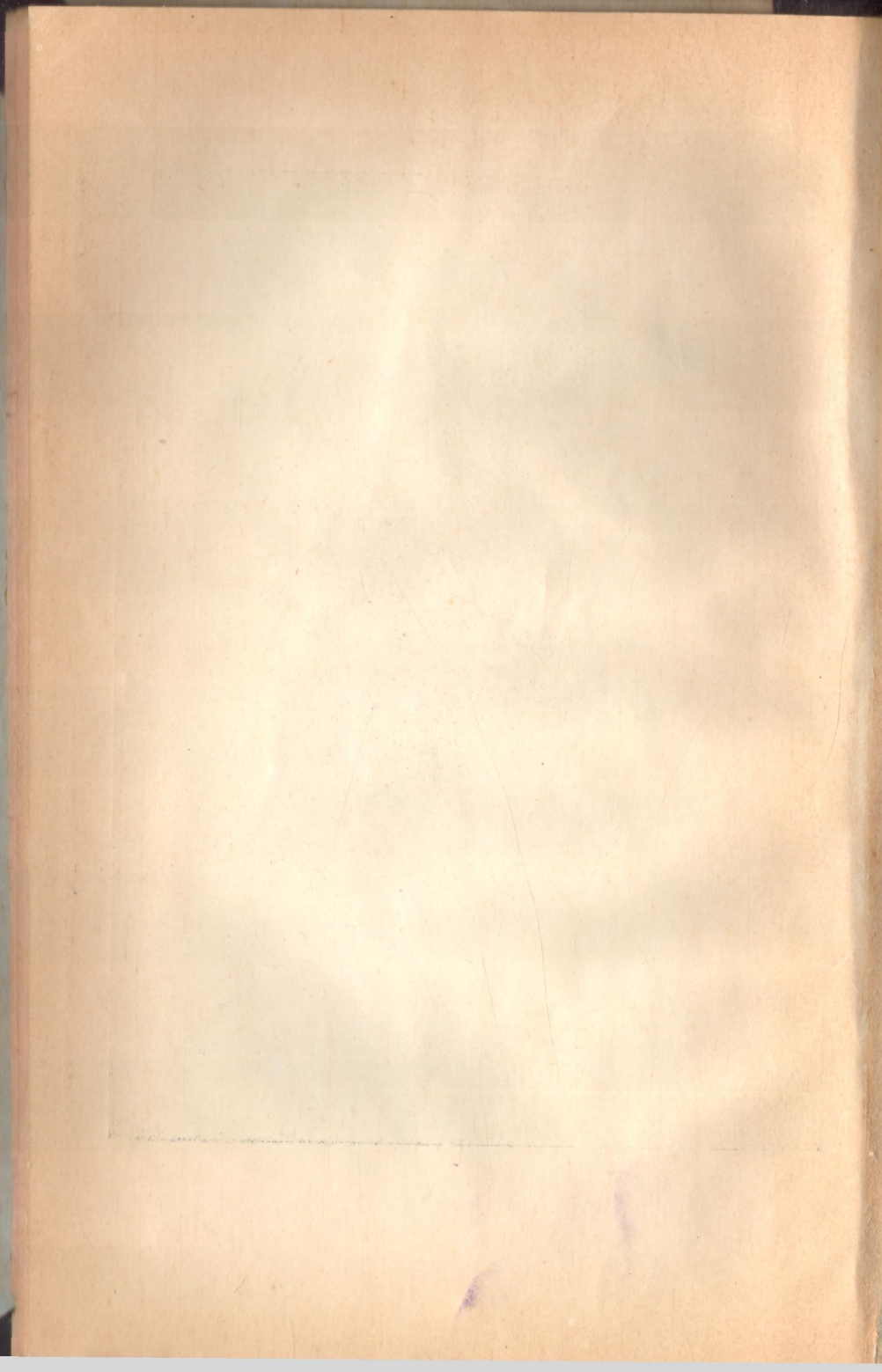

Картина засл. діяча мистецтв А. Герасімова.

Союзфото

Виставка XX років РСЧА та Воєнно-Морського Флоту.

Іван Чобітько

ПРО ВІТЧИЗНУ

Хто мені слова палкі підкаже,
Де я фарб візьму таких ясних,
Яка пісня повністю розкаже
Про синів вітчизни бойових.

А розкажуть те моря глибокі,
Що прибоюми шумлять - гримлять,
Як пильнують мореплавці спокій,
Як на вахті сміливо стоять.

Те розкажуть нам поля безкраї,
Про життя своїх трудівників,—
Їх від банд фашистських захищають
Армії Червоної полки.

І незламна тим моя вітчизна,
Що завжди готова дати відбій,
Як потрібно — ескадрилья грізна
Загуркоче в тиші голубій.

В мить одну готові грізно стати,
Дати відсіч, витримати бої.
Мир і спокій, і життя, вітчизно,
Захистять завжди сини твої.

с. Свиридівка, 1938 р.

Петро Панч

ОЛЕКСАНДР ПАРХОМЕНКО

ПОВІСТЬ

На вулиці Карла Маркса стоїть півколом пам'ятник. Над гранчастою колонадою срібними літерами вибитий напис: „Слава героям оборони Луганська—борцям за дело пролетарской революции“. За колонадою на мармурових дошках, як на білих рушниках, викарбовано їх імена.

Цей сумний перелік починає Пархоменко О. Я., а за ним іде ще двісті двадцять прізвищ і імен.

Вилитий з бронзи Пархоменко з дошки вийшов на праве крило пам'ятника. При боці в нього маузер, в правій руці бінокль, а лівою підтримує шаблю. Готовий кожну мить рушити вперед, солдат революції безстрашно дивиться на захід. Він увесь сповнений безмежної відваги й глибокої віри в перемогу робітничого класу. Смерть, яка підступно вкоротила йому життя, тепер не наслідиться глянути в його бронзові очі.

1

Над Луганськом заходила ніч. У низеньких будиночках, укритих черепицею, давно вже обляглися спати, тільки на Преображенській вулиці, в квартирі конторника, все ще світилися вікна. В квартирі конторника відбувалась таємна нарада.

Члени партійного комітету засідали в задній кімнаті, а в тій, що виходила вікнами на вулицю, грав грамофон. Тінь від його труби, схожої на тюльпан, чітко вимальовувалась на білій завісі.

Почувши звуки вальсу, чи польки, запізнілі перехожі на хвилинку зупинялися під вікнами і потім десь зникали в темноті лютневої ночі. Було холодно. В мерзлих галузках дерев шелестів сніг, схожий на крупу. Парубійко, що стояв на розі вулиці, сторожко поглядав убік освітленого будинку. Щоб зігріти ноги, він стукав мерзлими чобітьми, або хутко проходив до другого рогу кварталу. Звідси так само було видно освітлені вікна й на завісі тінь від грамофону.

Коли грамофон нарешті перестав грати, із квартири вийшло двоє і, насунувши на очі шапки, хутко почовпали вбік Гусинівки. Згодом вийшло ще двоє й так само зникли в тем-

них завулках. Нарешті вийшов один у пальті з піднятим коміром. У цій рухливій постаті, що перше, ніж вийти на світло, пильно оглянула вулицю, не трудно було впізнати Кліма Ворошилова. На вулиці маячила тільки одна постать парубійка в смушевій шапці, який ішов назустріч.

— Це ти, Лаврушо? — запитав його пошепки Клим. — Можна йти!

Вони пішли вбік вокзалу, над яким проти світла ворухився рожевий стовп пари, а на коліях бряжчали тарелі буферів.

Парубійко був молодший за Ворошилова років на чотири, але вищий на цілу голову. Спід гостроверхої шапки вибирався вороний чуб, припорошений снігом, а на молодому обличчі, під рівним носом уже чорніли маленькі вуса. По тому, як він стримував свої довгі ноги, щоб не випереджати, видно було, що він ставився до Ворошилова з пошаною. Це викликалося не різницею в рангах: вони обидва працювали робітниками на паровозобудівельному заводі Гартмана, але про більшовика Володю, як називали Ворошилова в запллі, знали вже не тільки в Луганському, а й далеко поза Луганським. Лавруша вступив до партії соціал-демократів тільки минулого року і покищо виконував дрібні доручення, а до того ж і не вмів ще агітувати. Маючи кулаки не менші за трамбовки, він був певний, що з ними і без слів можна переконати в чім завгодно своїх супротивників.

Справжнє ім'я парубійка в гостроверхій шапці було Олександр Пархоменко, Лаврушою називали його тільки в запллі.

— Ти мотор умієш зупиняти? — запитав захриплим голосом Ворошилов, порушивши довгу мовчанку.

Олександр, з готовістю й ніби перепрошуючи, відказав:

— Не пробував.

— Завтра тобі покажуть, а звечора зайдеш до парикмахерської, забереш листівки і щоб до початку зміни були в кожній скриньці. Попадешся — язик на замок.

— Вирішили?

— На третє, а тепер, бувай здоров. — Він потис руку. — Ти що, замерз? Тремтиш, як маленький. На добраніч!

Олександр не випускав його руки.

— І ті погодились?

— Меки? ¹ Нас було більше.

— А я вже вирішив — не погодяться, піду до їхньої лавочки, сковирну, гадів, бомбою і точка! Щоб не валандатись з ними більше.

— Здорово. А ходім трохи далі. Ну, ти б сковирнув там якунебудь чвірку, а решта зняла б галас на весь світ: „Більшовики не краще за есерів“. Додумався. Цих слизняків треба

¹ Меншовики. Ред.

бити фактами, а не робити з них мучеників. Вони цього тільки й бажають, а ти їх покажи робітникам, чим вони дихають, про що вони думають, а не бомбами.

Біля переїзду вони попрощались. Проти ліхтаря Олександр помітив на гострому обличчі Ворошилова докірливу посмішку і збентежено зашкріб під шапкою; виходило, що його щирий задум був не партійний, а на словах він ще не знав як можна полякати меншовиків. Він зовсім зсунув шапку на потилицю й повернувся до себе на Конюшенну вулицю. „Ну, нічого, Лавруша себе ще покаже“, — сказав ураз голосно на всю вулицю й оглянувся на переїзд, але Ворошилова вже не було, колихалась тільки тінь від стовба.

В лютому місяці 1905 року на заводі Гартмана все ще точилися суперечки про розстріл робітників перед царським палацом. Причини, що вивели тисячі робітників на Олександрівський майдан, були ті самі, які панували і на гартманівському заводі і про них починали говорити все частіше.

Не знаходячи ніякого виходу, робітники глухо хвилювались. Стривожена адміністрація посилила догляд, а третього лютого вона навіть виставила на проходах до заводу й біля цехів поліцію. Повз допитливі очі поліцаїв, які обмацували кожного робітника, ніхто з сторонніх не міг пройти непоміченим, а свої робітники пронести щось, крім сніданку.

Побачивши поліцію, робітники йшли до цехів похнюплені і красномовно зиркали один на одного. Біля верстатів вони довго крутили цигарки, не наважуючись зразу ставати до роботи, ніби чекаючи на появу якогось вісника.

В механічній майстерні пригнічену тишу порушив окоренкуватий слюсар в залізних окулярах, які він носив на кінчику сизого носа. Слюсар поліз до себе в скриньку за інструментом, а витяг білий папірець. Він підніс його до носа і, ніби обкішавшись, кинув назад. Озираючись навколо, слюсар зустрівся з розгубленим поглядом сусіда.

— І в тебе? — спитав він пошепки.

— А в тебе теж?

— Коли вона сюди попала? Поліція ж стоїть.

— Прокламація! — уже на весь голос кричав хтось із другого кінця майстерні. — До нас, до робітників заводу Гартмана!

Листівки забілили як носові хустки майже в кожних руках. Тепер уже спокійно дістав свою і слюсар в залізних окулярах і почав читати, перебираючи губами як кролик. Від читання в майстерні стояв шум, схожий на шелест сухого листя. Слюсар у залізних окулярах зирнув через них на свого сусіда і знову зустрівся з ним очима.

— Куди хватили — аж на двадцять процентів щоб заро-

біток збільшити, хоч би на десять, і восьмигодинний робочий день.

— І правильно. І поводження щоб було ввічливе.

— А я хіба сумніваюсь, тільки хто б на це погодився.

До майстерні зайшов, з нічної зміни ідучи, вальцювальник. Побачивши прокламації, попросив дати йому хоч подивитися.

— Та там їх уже повен цех,— сказав другий, що зайшов слідом за ним.— Якийсь парубок став на воротах, просто перед носом городовика, і тільки фіть, а листочки протягом підхопило й понесло в цех. Городовик як рябець за ними, а парубійко побіг на другі ворота і ще цілий жмут прокламацій викинув, і десь, як крізь землю провалився.

До майстерні вбіг задиханий Олександр. Робітник, що розповідав, закліпав очима.

— Це не ти, бува? Шапка така сама.

Олександр замість відповіді гукнув:

— Читали? Значить, будемо кидати роботу чи як?

— А може це Японія підкупила?— запитав хтось несміливо,— щоб паровозів не вистачило у руських.

— Ще що вигадай,— буркнув старий слюсар у залізних окулярах.— Тут би сказати друге страшно, як почнуть звільняти.

Біля слюсаря зібрався вже гурт збуджених робітників, які намагалися перекричати один одного.

— А що й далі терпіти? Не осточортіли ще штрафи? Навіть помитися після роботи ніде. Усі шістнадцять пунктів правильно прописані. Конешно правильно,— погоджувався старий слюсар.— Якби тільки сюди політики не мішали. Навіщо тут про слободи різні згадувати і про народних представників? А раз політика, це вже треба характер мати.— І він непомітно ввімкнув мотор. У другому кінці прогону теж загули мотори.

— Глухарі чортові!— вилаявся Олександр і собі взявся за різець, але тільки для того, щоб вичекати умовного знаку, який мусив подати його старший брат Іван, що теж працював у цій майстерні.

Він помітив Івана на прогоні о дванадцятій годині. Іван кивнув убік моторів. Олександр і ще декілька молодих хлопців десь зникли і за якусь хвилину всі мотори стали. Після цього Олександр і собі вийшов на прохід, збив шапку на потилицю й гукнув:

— Точка. Кидай роботу!

Але мотори загули знову. Олександр побачив біля дошки механіка, який вмикав рубільники.

— Ти що, гайки захотів у голову?— запитав він, показуючи кулак.

— Сказано, точка.

У ворота вбігло четверо молодих робітників і загукали на весь прогін:

— Товариші, на збори виходь! Ковалі вже й горна загасили, варку покинули, нехай хазяїн її кінчає, виходь, товариші! А ти ходім з нами,—гукнули вони до Пархоменка.

Слово „товариш“ вимовлялось досі пошепки: воно було, як пароль, як гасло для боротьби, і почувши його всі збуджено загомоніли. В майстерні зчинився гармидер: одні вже витирали руки, інші ще огризались і продовжували робити. Олександр охоче побіг за тими, що гукали, і за якийсь час над заводом залящав пронизливий тривожний гудок.

Робітники посунули на майдан, завалений брукотом і покреслений рейками заводської залізниці.

Олександр ішов від електростанції, де був гудок, і задоволено посміхався. Із вікон головної контори визирали перелякані обличчя адміністрації. Їй видно було увесь майдан, на якому зібралось уже більше семи тисяч робітників. Вони уважно слухали ораторів. На трибуну нарешті вийшов кремезний і рухливий, з веселими очима, крантовик ливарного цеху. Його адміністрація бачила не раз уже на мітингах. Натопі щільніше збився біля трибуни.

Олександр виліз на платформу з іржавими виливанцями, що була недалеко від трибуни. Гучним голосом, який чути було мабуть і в головній конторі, оратор говорив про царя—захисника капіталістів. Олександр штовхнув ліктем свого приятеля й кивнув убік оратора.

— Оцей скаже, цей і тюрми не злякається,—і враз голосно закричав:—Правильно, Ворошилов, правильно! Їх треба фактами!—Від збудження він навіть зірвався на ноги й заляскав у долоні.

На другий день страйк охопив усе місто. Припинили роботу залізничні майстерні, емаліровочний завод, костильний і навіть військовий; магазини зачинились і прикажчики, і парикмахери, так само пішли по вулицях з революційними піснями. Демонстрація затопила все місто і адміністрація заводу, яка ще вчора не хотіла розмовляти з страйковим комітетом, примушена була визнати повноваження „депутатського робітничого зібрання“, якого й домогались робітники. На голову його був обраний Ворошилов.

2

У свято трудно було застати будького дома, але напевно можна було зустріти на Петербурзькій вулиці. Сюди сходилися всі, хто хотів прогулятися чи почути останні новини. Натопів запружував вулицю від стіни до стіни і ходив зранку до ночі, вкриваючи брук товстим шаром насінньового лущиння.

Олександр у білій сатиновій сорочці, підперезаний шовковим шнурком з китицями, і в новій кепці прийшов на Петербурзьку вулицю, щоб побачити членів свого десятку бойового загону й повідомити, що сьогодні у Вергунському лісі буде чергове навчання. На вулиці він побачив майже всіх, кого йому було потрібно.

Бічними завулками, зарослими лободою, Олександр разом з Гусаревим, таким же молодим як і він членом партії, рушили до лісу. Їхні кишені обвисали від револьверів системи Сміт і Вессон.

— Сьогодні обіцяв Бондар бомбу показати, — сказав Олександр, зарошений потом і як завжди веселий. Гаряче повітря над степом ходило хвилями. Червоний від спеки Гусарев поблажливо глянув на свого приятеля. Він уже знав, як поводитись із бомбами, знав навіть, що бомби потайки робили тут же в Луганському.

На зеленій галяві вже сиділо й лежало в душистій траві декілька десятків робітників. Усі вони були членами бойового загону. Перед ними на патичках висіли шматки газет або кепки. Робітник казанового цеху Бондар, колишній унтер-офіцер, показував нові патрони, які теж потайки робили на заводі. Коли всі вже були в зборі, Бондар, що був начальником загону, відміряв тридцять кроків від мішенів і поклав на траву перших п'ять.

— Кожен мусить попасти в гудзика на кепці, або в кружало на газеті, — пояснював він, — а цілитись треба ось як: револьвер тримаєш дулом догори й починаєш опускати...

— Не думайте тільки, що це забавка, — вставив Ворошилов; він лежав першим, Олександр — крайнім у ряду, — нам треба готуватися до справжніх боїв з капіталом. — І він вистрелив у свою кепку на патичку.

Олександр теж вистрелив, але не помітив, щоб його папірець здригнувся (нової кепки він пошкодував розстрілювати). Не видно було й дірочки, а на першій кепці вона чорніла на самій середині. Вистрелив удруге, чорна крапка сіла на кінчику папірця. За третім разом куля знову полетіла „за молоком“, а Ворошилов збентежено сказав:

— В мене там дірка буде, як же я надіну кепку?

Всі три кулі його влучили навколо гудзика. Начальник загону вдоволено розправив вуса.

— Отакий би на унтера сразу вислужився.

Коли й решта куль лягли біля гудзика, начальник загону обвів усіх захопленими очима.

— А ти що думав, — сказав робітник, якого звали Кумом. — У нього на все талан. Ми тебе, Климентій, червоним генералом призначимо.

— Ого куди махнув, — відказав Ворошилов і сам здивований з наслідків стрільби.

Олександр дивився на першу кепку заздрими очима. Він же добре поціляв битком, як малим грав у бабки, а в кльока ніхто не міг попасти влучніше за нього. Можливо, попався такий револьвер. Він зазирнув одним оком у ствол, але начальник загону счинив крик. Олександр навіть почервонів від замішання й буркнув:

— Чого він тобі такий страшний? Я його в кулаці можу роздавити.

Він знову націлився, але тепер уже так, як йому показував Бондар. Куля пробила дірочку біля кола, обведеного чорним, остання лягла поруч. Вдоволений Олександр передав револьвер іншому, що нетерпляче чекав на свою чергу.

Після стрільби і теоретичного вивчення бомби, кидати її зручніше було в урвищах, начальник загону почав показувати, як будувати барикади, потім, як охороняти трибуну, відбивати поліцію, як вести зустрічний бій. Все це могло стати у пригоді кожного дня, а Олександр мусив ще й навчати цьому свій десяток, начальником якого він був. З поліцією він знав як поводитись: при всякій нагоді її треба було бити смертним боем. Так само й чорну сотню. В січні місяці він уже показав чорносотенцям декілька прийомів „зустрічного бою“. Це було коли робітники влаштували по вулицях Луганського демонстрацію протесту проти кривавої неділі.

Попереду колони несли червоний прапор. На Казанській вулиці колону перестріла чорна сотня з кизилівими палицями й кинулась на робітників, які були беззбройні. Робітники почали було розбігатися. Олександр ішов у перших рядах. Вищий на голову за інших, він ураз побачив як пикатий крамар з „тучі“ вихопив у молодого хлопця червоний прапор, кинув його на сніг і почав топтати. Олександр розгорнув ліктями робітників, підняв з мостової поламаний держак і вперішив ним крамаря по потилиці, другого попав по ногах, а третій тільки від одного вигляду Олександра, який міг убити кулаком, уже не озираючись тікав у завулок. Інші робітники теж уже почали засукувати рукава, тоді Олександр підніс над головою червоний стяг і на весь голос закричав:

— Вперед, товариші, за правое дело!

Робітники знову скупчилися і попростували далі.

— Оце був зустрічний бій, я так думаю,— сказав до Бондаря Олександр,— ну, а нічного ще не пробував, хіба на Кам'яному Броді, так то в отношені дівчат. Прийшов оце якось Рижов Ванька і Калновський Федя, а ми й застукали їх, лізьте, голубчики, на тин, співайте питушком — поспівали. А тепер, голубчики, поплавайте в поросі, щоб знали, як залицятися до наших...

Ворошилов стояв збоку. Помітивши, як у нього стиснулись губи, коли інші весело сміялись, Олександр розгубився й на півслові змовк. Ворошилов похитав головою.

— Гарно ти агітацію ведеш. Цих хлопців давно вже в партію треба втягти, а ти ганяєш їх, як солоних зайців.

— Я ж агітував потім, — промимрив збентежений Олександр. — От ей-ей, спитайте Гусарева, не говорив я їм про „царську казну й народну кишеню“?

Але довкола приснули всі від сміху й він ще більше звіяковів.

Тінь упала вже на всю галяву, терпко запахли квіти, а в кущах затьохкав соловей. Хтось нагадав, що на одинадцяту годину сьогодні в Олександрівській балці була призначена масовка. Вирішили йти туди просто звідси, а докищо побалакати про цю саму книжечку „Царська казна і народна кишеня“. Зараз вона ходила по руках робітників і викликала багато запитань.

— От ще є така книжечка — „Царь последний“, — сказав уже оговтавшись Олександр. — Я тільки трохи не добрав там толку.

Ворошилов сів усередину гурту, дістав із бокової кишені потерту вже газетку, зверху стояв маленький заголовок, написаний латинськими літерами, а нижче великими літерами по-руському — „Вперед“, і, розгортаючи її, сказав:

— Про ці книжечки побалакаємо іншим разом, а зараз послухайте про „самодержавие и пролетариат“. Мабуть товариш Ленін писав.

Коли на небі засяяли перші зорі, а на траву впала роса, робітники по-двоє, по-одинці попрямували до Олександрівської балки.

Ще зовсім недавно на масовки збиралось не більше п'ятидесяти чоловіка. Цієї ночі їх зішлося не менше п'ятисот. В балці було вже зовсім темно і впізнати когонебудь можна було хіба тільки по голосу. Багато з них попали сюди вперше, ішли вони плутаними стежками, мало не на кожній поворотці у них питали пароль, а опинившись у глибокій балці, де стояла нашорошена тиша і всі говорили пошепки, вони почували себе ніби в зачарованому колі.

— Лаврушо, — почув він знайомий голос Ворошилова, — тримайся гурту, ближче до середини.

— Будеш говорити? Гаразд, тільки жару більше.

— А що хіба?

— Нудно. А народ за скільки кілометрів забився.

Говорив професійний робітник Сергій про червоний прапор, але так нудно, що його майже ніхто не слухав. Потім в темноті почувся голос, на який зразу всі повернули голови. В натовпі зацитькали — „Володя виступає, тихше!“ Його пізнавали вже по голосу. Ворошилов зразу же почав говорити про революцію, про те, що вона вже дозріває, і що

нам треба готуватися. Треба вчитися керувати масами й не забувати, що на час революції маси повинні бути озброєні.

— А раз буде своя збройна сила, то ми повинні мати й своїх командирів,— говорив він, стримуючи голос, і в темноті здавалось, що хтось балакає десь, простуючи шляхом. Коли він скінчив, із темноти почувся голос, схожий на голос Кума.

— От ми тебе й призначаємо червоним генералом.

— Який з мене в біса генерал,— відповів, посміхаючись, Ворошилов,— я у військових ділах нічого не тямлю.

— А в кепку, бач, аж п'ять куль всадив,— заздрісно сказав Олександр.

Хтось почав декламувати вірш — „Пора, терпению есть предел“, потім декілька голосів заспівали притишено — „Вихри враждебные веют над нами“, і рушили. Пісню знало ще небагато робітників, більше мугикало її без слів, але співати хотілось усім і мугикання розтяглося на всю балку.

— Якою ти дорогою підеш?— запитав Олександр, смикаючи Ворошилова за піджак. Ворошилов дерся на гору й, не зупиняючись, відказав:

— Ніко́ли, Лаврушо, не повертайся тією дорогою, якою прийшов. Ходім навпростець, коли хочеш дома ночувати.

За ними пішло ще декілька чоловіка.

Така обережність була не зайва. Уже на півдорозі їх нагнало двоє задиханих робітників. На одному була розпанахана сорочка, а другий тримався за щоку.

— Козаки!— викрикнули вони разом, боязко озираючись у темний степ.

— Де?— спокійно запитав Ворошилов. Олександр уже вихопив револьвер і захвилювався, як кінь перед атакою.

— Ми пішли через Красний млин, а вони вже там з нагаями. Проклятий, сорочка так і луснула, як уперішив. Здається, когось схопили.

— А ви не тримайтеся шляхів та доріжок,— повчально сказав їм Олександр.— Я ніколи не повертаюсь тією самою дорогою,— і мабуть згадавши, що поруч іде Ворошилов, він ураз закашлявся й замовкнув.

3

По вулицях стікали каламутні струмки, а вузькі й горбаті тротуари блестили від болота. Наближалася весна 1906 року. Олександр ступав, не помічаючи під ногами калюж. Він за ці півроку змужнів, став ще ширший у плечах, тверде підборіддя вже вкривалось чорним пушком, а вдумливі круглі очі стали зосередженими, і втратили вже хлопчачу безжурність. Рік цей теж був несхожий на минулий: на Донбас насувалася жорстока реакція. На парканах ще теліпалися обривки від

маніфесту 17-го жовтня, а більша частина партійних керівників уже сиділа за ґратами.

Залишалась докищо непогромленою луганська організація, що мала свій бойовий загін із робітників. Його бомб і револьверів боялась і поліція, і козаки. Всі нитки керівництва містом, навіть районом, були в руках партійної організації. Робилося це чеґез Раду депутатів, як стали називати „робітниче зібрання“. Складалась вона переважно з більшовиків.

До Ради приходили шукати правди не тільки скривджені робітники й міщани, а таксамо й селяни з далеких сіл, і рішення її виконувались, як розпорядження офіційної влади.

Адміністрація заводу, що теж не раз була примушена виконувати накази Ради, мстилась тим, що скорочувала небажаних їй робітників. Серед інших таким був і Олександр Пархоменко. Він жив з старшим братом, але за порадою йшов до Ворошилова. В цей час його можна було застати в Раді депутатів.

В кімнаті з двома розхитаними столами, повній різноголосого гомону і цигаркового диму, Олександр помітив Григора із Макарового-Яру. В цьому селі Олександр народився й жив малим, а нещодавно і дружину він узяв собі із Макарового-Яру. Григор мусив її знати, в школі разом за партою сиділи. Певно ще вчора бачив, вона ж зосталась жити у своїх батьків, і Олександр навіть прояснів з виду.

— Чого ви тут, Григоре?—і він простяг руку.

— Здоров, хлопче,—відповів Григор з обвітреним лицем і блискучими, ніби скляними очима.—Приїхали оце від обцества за правдою. Чуємо, кругом люди землю відбирають у панів, а в нас, ти сам знаєш, курки нікуди випустити. Хіба ми гірші за інших? Так як на це робочі товариші скажуть?

— Беріть і сійте, чого будете дивитися Ільєнкові в зуби. Земля ваша.

— Так треба, щоб якесь воспомоществованіє і від товаришів було. Ми ще люди темні—один каже зараз, другий—почекаймо, власть може сама що скаже. Якби в нас пан був, як у людей, а то, чортяка, власть велику має—предводителем у них, у дворян, одних медалів, як на божниці; тронь, а він зразу стражників та козаків напустить. Ось ми й хочемо просити, щоб закон такий видали робочі, щоб козаки не захищали поміщиків, не служили в стражниках. Ми б тоді зразу порішили пана.

— А пан і досі держить козаків?

— Хіба в нього нічим заплатити?

— Рада заборонила їм служити в панів.—І Олександр розповів Григорові, як Рада депутатів збрала на заводі станичників, а їх працювало тільки в Гартмана більше тисячі, і поставила умову, або вони поїдуть до себе в станиці й намовлять козаків більше не служити поміщикам, або їх усіх звільнять

з заводу, а станичників нікого не будуть допускати на луганський базар.

— І послухали? — запитав Григор, здивований з такої сили Ради депутатів.

— Кажуть, що вже всі козаки покинули поміщиків.

— Отепер якби робочі допомогли, щоб мужик сміливості набрався, вопрос би всіх на ноги підняв.

— А як там мої родичі? — перевів Олександр розмову, в надії почути щонебудь про свою Тіну.

— До весни й засіяли б, — продовжував Григор, захоплений своїми планами, — а земля яка, вистачило б на всіх, і батько твій не ліпив би горшки, бачив поїхав кудись на села, мабуть повіз горшки міняти. А тесть нову стайню кладе, а на біса нова стайня, коли шкапину стріхою годує.

Олександр показав Григорові до кого йому звернутись, а сам знову пішов шукати Ворошилова, який уже кудись вийшов.

Зустріч з Григором розворушила в ньому спогади про село. Певне там зараз уже із стріх вода капле, ліс за Дінцем потемнішав, голосніше зацвірінькали синиці, а в левадках тукають об стовбури дятли. Потім зійде сніг, запарує земля, з'являться попід тинами перші протопки, а старі тини вкриють червоні козачки, які гріються проти сонця; зазеленіють горбки і ранки настануть прозорі й свіжі, як перламутрові. А ще кращі бувають вечори, коли сідає сонце і все тоне в рожевому тумані. З поля повертають засмаглі селяни з соковитим духом землі, мукає череда, а через двір вже гудуть хрущі до пухнатої верби. Крізь куші десь блимає вогник під казанком, а над левадками, як жовтогаряча хустка, випливає місяць. Стає тихо-тихо, аж доки не заляскає соловей, тоді на перелазі виходять дівчата, слухають і глибоко зітхають. Олександр і собі зітхає.

А землі тієї — нікуди й курки випустити. Коли б дати їм панську, щоб не на пана, а на себе робили.

В партійному комітеті він застав свого брата і ще одного вусатого робітника — Голого, з гартманівського заводу. Вони розмовляли на злободенну тему — про бойкот виборів до першої Державної Думи. Олександр, пригнічений звільненням з заводу, важко опутився на вільний стілець і розслаблено кинув руки на стіл. За вікном плавав туман, схожий на його настрій.

— Чого сумний, невеселий, Лаврушо? — запитав його Голий, підбивши зігнутих пальцем вуса.

— Звільнили, — відповів він, не зводячи очей з своїх рук з великими кулаками.

— До цього нам не привикати.

— Стукнув, мабуть, якогось інженера? — запитав брат з докором, і собі глянувши на його кулаки.

Олександр повільно повернув до них голову.

— За неблагонадійність.

Голий затримав руку біля вуса.

— Це вже тактика. Одного тебе?

— Трьох, а завтра, мабуть, іще додадуть, коли не вмішається Рада. Думаю, що це тільки початок.

— Коли б це був не військовий завод,— сказав Голий, вже тримаючи себе за кінчик вуса,— тоді б інші були балачки.

Олександр перейшов на військовий завод в осени, після сутички з чорною сотнею, яка влаштувала погром. Під час сутички крамар, що ніс портрет царя, був підстрелений, і хоч прямих доказів не було, але Олександра з заводу Гартмана звільнили, та він хутко улаштувався на військовому заводі, що виробляв набої. Майстер був людиною статечною, мав свій власний будинок, тримав корову і свиней і не любив хвилюватись. Він гарно ставився до Олександра, доки не довідався, що цей кваліфікований шаровщик не менш кваліфікований начальник бойового загону, а в Луганському саме тоді була спалена стара тюрма і забито городовика біля дому терпимості. Майстер у своїй уяві все це приписав своєму страшному шаровикові і Олександра Пархоменка звільнили і з цього заводу.

З такою атестацією влаштуватись на роботу в Луганському не можна було й думати. Доведеться тепер їхати кудись далі і знову стріляти роботи. І він з кривою посмішкою сказав:

— Отакі наші справи пролетарські.

Голий чомусь дивився на нього своїми булькатими очима вже так, ніби побачив його вперше.

— А ти знаєш, у мене ідея. Земляки тут ваші були,— і він глянув на Івана.— Ми з Климом думали, кого б його послати, от же вам кандидат.

Олександр ще не розумів про що йде мова, але чомусь зразу відчув, що Голий надумав якусь цікаву для нього річ.

— Я теж бачив одного земляка. Пам'ятаєш, Іване, хурщика Григора?

— Селяни вже за вила беруться,— продовжував Голий.— Клим такої думки, що треба допомогти, щоб організовано. І не одним селом, а волость, повіт підняти, щоб пани відчували мужицьку силу. Як місяць, два між ними попрацювати, а тоді на підмогу ораторів—може що й вийде.

Далі Олександр вже сам домальовував картину, як повстане село, волость, потім повіт. Така сила може тоді ставити перед поміщиком, які завгодно вимоги. Від збудження у нього навіть заблищали очі.

— Я б поїхав, аби тільки допомогли. Ораторів треба таких, щоб село знали.

— І лінію партії щоб знали,— сказав Ворошилов, ставши на дверях.— Я чую ви про село балакаєте.

— Кандидата знайшли, — сказав Голий, — хоч я всетаки думаю, що це не наша справа.

— Чому не наша? — Ворошилов сів до столу й ляпнув долонею, вимазаною в сажу. — Це революційно-демократичний рух, як ви гадаєте? Значить ми повинні його підтримувати й заохочувати, а бідноту готувати до соціальної революції, я так думаю.

— Землю треба відібрати в панів і точка, — сказав рішуче Олександр.

— А вона попаде до куркулів. Це ще не точка. Треба пильнувати класової точки: на селі, крім поміщиків є ще й куркулі, значить соціальна боротьба неминуча. Нам треба ладнати тісну спілку між робітниками й бідними селянами. Що ти одним своїм кулаком зробиш, хоч він у тебе і великий. А от як буде їх сто, тисяча, сто тисяч, тоді й про землю всерйоз можна говорити. А зараз селянам треба боротися за дешеву оренду, за людські умови праці у пана. Так то, Лаврушо, — і він поторсав його за плече. — В неблагоннадійні попав? Не поганий паспорт. — Олександр, який і на цей раз хватив через край, слухав з винуватим виглядом і у відповідь криво посміхнувся.

Коли він повертався додому, надворі була вже ніч. По небу летіли пухнасті хмарки у срібному сяйві місяця. Вологий вітер пахнув землею й торішніми травами.

4

На широких ланах достигали жита. За тиждень мала вже розпочатись косовиця, а зараз селяни були вільні, і це був найзручніший час зібрати їх на сходку. За три місяці Олександр устиг уже переказати їм при нагоді не одну книжку й прокламацію. Наладив зв'язок і з іншими селами, де вже схоплювались заколоти. Знав дехто й про те, що Білокуринків Сашко (таке прізвище мали Пархоменки по-вулишньому) в лісі муштрує молодих хлопців на справжніх револьверах.

Чутка про ораторів, які мали приїхати з міста, ще більше розворушила селян. Настала неділя. Олександр загадав своєму загонові зібратися на умовленому місці в лісі. В загоні було докищо вісім чоловіка, переважно його друзі дитинства, з якими він працював на грабках, коли прокладали на Міллерово залізницю, а дехто й досі батракував у маєтку Ільєнкова. Зброї в загоні було обмаль: один револьвер у Олександра, другий у Федька Кривосина, та ще два дробивики, інші носили залізні палиці, загострені як списи.

Ліс, у якому вони зібрались, щоб ще раз порадитись, як будуть охороняти сходку, лежав за Дінцем, на землях Метякинської станиці. Убоге село Макарів-Яр іноді пасло в лісі

воли, переганяючи їх убрід через річку. В цьому ж лісі, коли Олександрові було десять років, козаки побили його матір за те, що вона хотіла назбирати хмизу. Мати заслабла і вже більше не встала.

Коли б не померла мати, може б тоді батько не забрав його з школи, до якої він ходив уже дві зими, і не віддав би на грабки погоничем. У грабарів Олександр працював два роки за одні тільки харчі та чоботи, потім приїхав із Луганського дід, який у місті був водовозом.

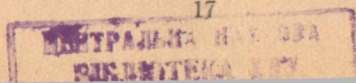
З того часу як виїхав Олександр за Червону гору, у нього почалося нове життя. Тому що він був ще малий тягати воду, дід віддав його до ковбасника — по три карбованці на місяць.

З кошиком, повним ковбас, Олександр виходив зранку на „тучу“, або йшов до заводських воріт, де завжди, мов мурашник, вирував народ, і до самого вечора вигукував пискливим голоском про свої ковбаси, схожі на висхле коріння. Йому подобалось цілі дні вештатись між самим різноманітним людом. Щодня на базарі відбувались якісь пригоди: як завжди смішно лаялись перекупки, а то й волочили одна одну за коси, іржали коні, хрипіла шарманка, на ній пиццала зелена папуга, висмикуючи за п'ятак „щастя“ для тих, які ніколи його не бачили. Обірвані й вошиві зайди, що валялись у поросі попід крамницями, часто ловилися на крадіжці і тоді їх починали бити смертним боєм. Вони лаялись жахливими словами і самі часто зчиняли бійку на ножах.

Олександр з цікавістю дитини всотував у себе весь цей новий для нього світ і хутко й сам навчився і лаятись і битись. Його вже починали боятися такі ж як і він хлопчак, особливо коли Олександр заходжувався з ними гуляти на гудзики. Кошик з ковбасами він спокійно ставив десь збоку, певний, що ніхто не насмілиться потягти з нього кільце ковбаси, хоч у шолудивих і завжди голодних хлопчаків від одного тільки духу часнику зводило щелепи.

Гострий дух ковбас приваблював до себе не одних тільки хлопчаків. За кошиком завжди бігало ціле кодро кривих, облізлих і волохатих собак. Сівши на віддалі, вони не спускали з нього голодних очей і, скимлячи, терпеливо чекали слушного часу. Він настав одного разу, коли Олександр заходився битися із своїми партнерами. Доки він товкмачив одного у порох головою, собаки витягли з кошика майже всі ковбаси і, піджавши хвости, розбіглися.

Хазяїн вирішив, що хлопець привласнив собі гроші, а про собак вигадав навмисне. Ображений Олександр покинув ковбасника і став допомагати своєму дідові. Тепер він розносив по місту воду по копійці за відро, а ввечорі розповідав дідові, як смачно пахнуть у панів на кухні різні страви, і довго, голодний, не міг заснути. Дід напивав йому місце двірника в купця Яковлева на головній вулиці. Вродливий і кмітливий

двірник сподобався зятеві хазяїна інженерові Ландренову і він забрав його до себе за лакея.

На перших же гулях шахтарі, що ненавиділи інженера, зняли Олександра перед дівчатами на глузди. На ньому тепер були наваксовані чоботи, білий комірець, навіть мідний перстень на правій руці. І все таки дівчата воліли краще гуляти з обідраними й замуззаними коногонами, ніж з ним. Таке ставлення глибоко вразило Олександра, а побачивши, що інженер дивиться на нього, як на свого папугу, він і сам почав стидатись свого становища. Випадок допоміг влаштуватись на цій же рудні до майстерні, а за шість місяців Олександр переїхав знову до Луганського і поступив до заводу Гартмана.

На спогади про своє дитинство навела його дорога, по якій він вперше виїхав з Макарового-Яру до Луганського, а тепер виглядав на ній із Луганського ораторів. Село з узлісся було видно як на долоні. На майдані, де стояла церква і пам'ятник „царю-освободителю“, вештались люди. Біля волосного правління, на східцях, сиділи хуторяни, до панського двору, що був навпроти волості, під'їхав запряжений парою коней фаєтон. Збита кіньми курява стояла високим стовпом на вулиці й затуляла весь будинок.

— Мабуть земський начальник приїхав,— сказав Федько Кривосин.

Земський начальник Філатов був одружений на дочці Ільєнкова і мав у Макарів-Ярівській волості свій участок і великі маєтності.

— А наші, мабуть, не приїдуть,— сказав Олександр, дивлячись спід долоні на сонце.— Воно стояло вже над головою.— Народ тільки обдурили.

Саме в цей час до волості хутко під'їхало двоє на велосипедах. Слідом за ними скакав пристав з кінними стражниками. Один велосипедист устиг ускочити в правління, другого пристав нагнав біля самого порога, і велосипед жалібно задрзнів під копитами коня.

— Ти хто такий?— заверещав пристав, розлютований, що прогавив їх на дорозі, де виставив засідку.

Захеканий велосипедист звівся з пороку на ноги.

— Я робітник, із тутешніх, Пархоменко Іван. Що мені їздити не можна?— спитав він з серцем і побачив просто перед очима револьвер. Іван схопив коня за вуздечку і вчасно відсахнувся на другий бік: куля пролетіла повз саме вухо. Із шини засичало повітря.

Пристав стріляв тричі і за кожним разом морда коня рятувала Івана. На постріли почали збігатися селяни, але їх стражники зустрічали в нагаї. Проте, вчетверте вистрелити приставу вже не дали. Чиясь рука щосили шарпнула його за шаблю. Він кліпнув і побачив себе і стражників у тісному колі збуджених селян з дрючками, з вилами і злими очима.

Пристав ще більше отетерів, коли побачив гурт озброєних хлопців. Попереду біг з наганом Олександр Пархоменко. Його загін за всіма приписами тактики взяв стражників у кільце, тоді Олександр підійшов до пристава і глузливо сказав:

— Точка! Буде вже тобі гратися. Який кабардинець. Скидай зброю і їдь собі до чорта в пекло!

Те ж саме на всі лади кричали селяни, а один навіть підстрибнув і спритно вирвав із рук пристава наган. Пристав, зціпивши зуби, зняв через голову шаблю й шпурнув її на землю.

— Отак би й давно. Забирайтесь до біса!— торжествували селяни.

Роззброєні стражники поплентались назад з похнюпленими головами, прикрашеними гулями й синцями.

— Хто ще приїхав?— спитав Олександр, хизуючись навішеною на себе шаблею пристава.

— Василь Шайба,— відказав Іван, розтираючи потовчені боки.

Шайба, що працював раніше разом з Олександром на заводі, простягав уже йому руку.

— Що ж ти нас у штики зустрічаєш?

— Це вони, мабуть, не знали, як зброю нам віддати,— сміявся із натовпу Григор.— Тепер нехай товариші робочі відпочинуть з дороги, а ми ще декого сповістимо: вони теж хочуть послухати.

Тут же домовилися— збори скликати на завтра, а тим часом послати верхівців на інші села.

На другий день усі вулиці Макарового-Яру захрясли підводами й людом, який зїхався з Суходола, з Підгорної, з Новобожедарівки і Хрящевської. Майдан перед волостю вирував, мов ярмарок. Дубові ворота в маетку були взяті на засуви, на подвір'ї майже нікого не було видно, але від вікон будинку весь час не відходили постаті з переляканими обличчями. Під вікнами з дробовиком за плечима ходив вартовий, поставлений сюди Олександром. Інші з загону були виставлені в сторожу на дорогах за селом.

Збори розпочалися по обіді. На ганок волості вийшли: старшина з розгубленим виглядом, Григор, якого назвали селяни, Олександр Пархоменко і двоє луганських робітників, що приїхали на велосипедах. Старшина безпорадно озирався на людей, так ніби хотів сказати: „Ви самі бачите, як я хочу говорити, заставляють“, але Олександр підштовхував ліктем і він вигукнув:

— Християни, почнемо сходку, хоч я й не скликав, але краще миром, ніж бунтувати. От господа робочі, которі в достіженії політики більше нас знають, вони вам усе скажуть. Ось вони будуть говорити.— Від натуги піт уктив його лисину

важкою роєю. Старшина кашлянув у кулак, потім поступився назад і вже більше не висовувався з правління. Олександр підштовхнув на його місце Григора:— Давай слово ораторам, Іванові першому.

Промови ораторів подобалися селянам і вони схвалювали їх вигуками: „А то правильно. Оце по-нашому! Тільки й землю треба забрати в панів. Нас он яка сила!“ Потім на ганок зійшов дід, весь білий як кужель прядива. Він попереду перехристився до церкви, ткнув костуром до столу і пискливо вигукнув:

— Тепер я бачу чия візьме, може не сьогодні і не завтра, а земля повернеться до нас. Заскучали ми за нею, людоньки, ой заскучали, дітки. Спасибі вам, що напутили нас на розум.

Говорили до самого вечора, до хрипоті, і кожен тряс кулаками вбік маєтку, де причаїлися Ільєнков з Філатовим.

— І я так гадаю,— сказав Григор, більше не даючи нікому слова,— залишити панові стільки землі, скільки він сам вико-
сить, а пані— стільки корів, скільки сама видоїть. Решту відібрати і точка, як каже Олександр Якович.— Олександр нахилився до його вуха.— Іще от що,— додав після цього Григор,— сьогодні ж зняти з роботи в маєтку всіх наймитів, батраків і всю прислугу. Нехай самі пані пораються.

Хвиля задоволення, сміху й дотепів покотилася від ганку в усі кінці майдану. Кожен уявляв собі круглого, як тиква, з одутлуватим видом Ільєнкова з косою в полі, а тендітну пані з дійницею біля корови, і знову бралися за животи. На це варто було подивитися, і тому на ранок, коли знову розпочався мітинг, селян на майдані не зменшилось, а навіть прибавилось.

В маєтку нікого вже не залишилось з наймитів і з довгих свинарників доносилось голодне кувікання свиней, табуни коней толочили хліба, корови мукали на тирлі, а пан Ільєнков, розварений спекою і страхом, задихався від злості на веранді.

Опівдні на збори прийшов із маєтку Філатов, зодягнутий у повну уніформу земського начальника. Насупивши брови, він окинув злим поглядом організаторів мітингу і старшину, зблідлого від страху, і тоном, яким звик розмовляти з селянами, запитав:

— Це що, бунт?

— Ні, пане земський начальник,— відповів Олександр, підморгуючи селянам,— ми радимося тут, що з вами зробити?

— Посадити в катажку, в буцигарню!— загаласав натовп,— туди, куди нас сажав, щоб знав як пороти мужиків.

— Я прийшов від пана Ільєнкова,— перемінив ураз голос Філатов. Перед ним було море голів з перекривленими від злості ротами.— Я прийшов сказати, що пан вимагає повернути хоч частину наймитів.— Але йому не дали скінчити і під за-

гальні вигуки одвели в буцигарню. Старшина дрібно христив собі лоба і раз-по-раз пив з цеберки воду.

Один за одним на ганок виходили селяни й розповідали про свої злидні, а пан мав безкраї лани, табуни коней, свиней і платив копійки наймитам, хоч за оренду однієї десятини здирав по двадцять карбованців. А коли селянин не мав чим заплатити і панові і за податки, земський спродував останнє шмаття і пускав людей з торбинкою.

— Нехай би він про це послухав,— сказав Олександр.

Земського знову вивели на ганок. Він стояв похнюпившись — на його голову як каміння з неба сипались прокльони й докори. Потім хтось закричав, що його треба розжалувати, нехай скидає форму. Філатов сплотнів, якусь хвилину стояв мов прибитий громом і, зціпивши зуби, нарешті скинув з себе білий кітель і кашкет з гербом. Але цього було мало для зборів — він мусив зріктися назавжди своєї ганебної служби. Філатов, закусивши до крові нижню губу, мовчав. На майдані теж ураз запала тиша. Чути було навіть як на сусідньому подвір'ї пищали курчата. Нарешті Філатов одними губами ледь чутно проговорив:

— Гаразд, я зрікаюсь.

— Слово честі? — спитав зрадівши Олександр. — Значить точка? Можна повірити на слово?

— Я дворянин, цього досить, — ображено відказав Філатов. — Гадаю, тепер можна вам перепочити, — додав він, схилившись до вуха Олександрові, — така спека. Ходімо до мене, пообідаємо, скупаємось і вирішимо решту питань без сварки.

Олександр аж підстрибнув.

— Ми тебе й тут викупаємо. Чуєте, — звернувся він уже до зборів, — пан хабаря мені пропонує.

Крізь натовп хутко протискувалась якась постать, а коли вона опинилась перед ганком, Олександр пізнав у ній пані Філатову. Вона була схвильована і, побачивши Філатова без верхнього одягу, недомислено закліпала очима.

— Тебе били, Ніл?

— Я тільки в холодній посидів, машер.

— Але ж папа голодний, — враз засвітила вона очима, обернувшись до зборів, — як ви не можете цього зрозуміти. Це, це глузування. Хто вам дозволив забирати куховарку, ви знаєте, що будете за це відповідати? А ти, Ніл, напиши папі, предводителю дворянства, — ці слова вона підкреслила, — що тебе не випускають мужики.

Поява пані і її рішучий наступ збентежили Григора, що був у маєтку за наймита. Він розгубився й закліпав до Олександра очима. Олександр перехилився через стіл.

— Вам слова ніхто не давав, пані. У нас порядчок.

Пані тепер визвірилась на Олександра й заверещала так, ніби він смикнув її за косу.

— Тебе першого посадять, щоб не бунтував мужиків.

Філатов тим часом написав щось на клаптикові паперу й через дідка, що стояв збоку, передав його дружині. Вона хутко пробігла очима записку й хотіла вже йти назад, але Олександр заступив їй дорогу.

— Записочку треба показати зборам, раз чоловік заарештований.

Пані хутко опустила її за корсаж і виклично подивилася на Олександра. Філатов стояв блідий і кусав нижню губу. В натовпі як вітер прошелестіло два слова: „в пазуху сховала“. Крізь нашорошені голови Олександр побачив ревний погляд Тіни, своєї дружини, і враз почервонів як мак.

— Ви не хочете віддати записки?— запитав він, ще більше червоніючи і, не наслідуючись глянути туди, куди зникла записка.

Пані мовчки, з міцно стиснутими губами, закрутила головою.

— Діставай, діставай,— загомоніли в натовпі,— а то я полізу. Діло обчествене, а баба не розгнівається на молодого, та ще й чорнявого.

В записці, яку довелося забрати в пані силою, Філатов радив тестеві викликати з Митякинської станції козаків, „бо селян можна умиротворити тільки зброєю“.

— Отаке ваше дворянське слово?— похитав Григор головою.— Як громада думає, що з ним робити? Нехай дає підписку?

Філатов дав зобов'язання на папері, що він більше ніколи не буде земським начальником і надвечір його відпустили додому. Перед тим для переговорів з Ільєнковим послали делегацію.

Ільєнков, мов викинутий на берег сом, задихався на веранді від астми й обурення: його селяни, які не сміли раніше писнути, дозволяють не тільки мітингувати, а вже й ображати його, предводителя дворянства, зятя— земського начальника, і, навіть, дочку. Зміст записки вона передала на словах і закінчила: „треба зараз же послати, нехай дадуть півсотні козаків“.

Моргун, тутешній куркуль, який прийшов потайки і тепер стояв біля дверей, потакував головою.

— Сотню, дві,— перебив їх Ільєнков,— щоб село вимести під мітлу. Я їх перевішаю, я їх...— Напад астми здушив йому в горлі слова. Дочка подала склянку води. Він зацокав об неї зубами.— Завтра тут буде знову тихо, як у вусі. Хто там?— Ільєнков схопив у обидві руки по револьверу. Моргун, впізнавши прибулих, боязко поступився за двері.

— Це тільки делегація,— сказав, ступивши на східці, Олександр, і глузливо засміявся, побачивши перекривлене від страху панове обличчя:— Зброя і в нас є.

У кишені в нього був револьвер, а через плече висіла шапка. Ільєнков плаксивим голосом заверещав:

— А це хто, оратори? Не буду розмовляти: вони не селяни.

— Тільки худобу у вас пасли,— сказав Іван Пархоменко. Василь Шайба примружив око.

— Ви теж, здається, стали селянином тільки сьогодні. Багато накопили?

— Не буду балакати.

— Не хочете?— запитав Олександр, щипаючи маленькі нуса,— шкодуємо, що прийшли. Товариші від миру послані. Ільєнков скипів і схопився за груди.

— От до чого ви свого пана довели. З тобою я буду розмовляти, тебе я пам'ятаю ще як пастухом у мене був.

— А тепер я не хочу з тобою розмовляти. Точка. Так і скажемо на зборах.

Під Ільєнковим жалібно затріщав стілець, але делегація не озираючись пішла назад. На воротах, з дробовиком за плечима, ходив Савка з одним оком, сухий і злий козак, який за чарку горілки міг продати кого завгодно. Він і зараз був п'яний, але не витримавши Олександрового погляду, зіщулювся й почав чортихатися.

Селяни розуміли на що надіявся Ільєнков і чим себе тішив і з тривогою позирали на вулицю, що в яру збігала до Дінця. Ще більше хвилювався Олександр. Коли вибити у пана і цю надію, тоді пан не витримає. Майдан як і вперший день усе ще чорнів від натовпу. І Олександр тепер не відривав очей від річки, яка срібною лускою виблискувала на сонці.

Козаків переправилось на човнах через Дінець з півсотні. Щойно зайшли вони в село, як несподівано з усіх боків оточили їх селяни з дробовиками і з вилами. Козаки звикли покладатися на гострі шаблі, а ще більше на прудкі ноги коней, тоді вони могли нагнати страху лише диким гиканням і свистом, а зараз вони човпали пішки й за плечима були тільки дробовики. Хтось несміливо поспробував захищатись, але Федько Кривосин з наганом у руці закричав:

— Будете нахальничати — сироти за вами заплачуть. Беріть у них ружжа.

Полонених, збентежених і зляканих козаків привели на збори. Їх зустріли градом лайки, від якої козаки не сміли звести очей.

— Продажні ви душі,— сказав Олександр, озлившись і собі,— чого вас принесло? Ми сваримося з поміщиком, з капіталістом, чого ви вмішуєтесь?

— Хіба ж ми знали,— проговорив мало не крізь сльози наймолодший козак з чубом, більшим за голову.

— Вам пан брат, чи сват, чи за свій стіл посадить?

— От хрест святий, не пішли б, коли б знали навіщо,—перехрестився вже старіший козак.

— Чи ви хочете червоного півня?

Тепер уже почали клястися всі п'ятдесят козаків, що повік більше не будуть заступатися за пана.

Ільєнков бачив з веранди, як вели через майдан обеззброєних козаків, і потім як вони, похнюпившись, пішли назад, а дехто навіть посварився на вікна кулаком. Тепер надіятись більше було ні на що. Доки прибуде з Слав'яносербського поліція, поздыхають свині, корови й коні, і вже час був братись до косовиці, а делегація від зборів більше не приходила. Він хотів послати за нею Савку з одним оком, але Савка був п'яний вдризг і навіть пробував уже цілитися з дробовика на веранду. Філатов і його дружина боялись тепер висунути носа з будинку. Більше послати було нікого. Можна збожеволіти. Не йти ж самому предводителеві дворянства й просити до себе делегацію, яку раз вигнав. Новий напад астми здушив йому груди.

Збори тепер могли чекати спокійно. Панові більше нічого не залишалось, як самому розпочати переговори, а тоді вже збори викладуть умови.

На четвертий день з дорученням від Ільєнкова до волості прийшов нотар. Уже те, як він улесливо тискав руки всім присутнім, показувало, що перемога селян була цілковита і тому за якусь годину домовились по всіх питаннях. Тут же підписали умову, за якою Ільєнков, аж доки на те буде воля селян, здає свою землю в оренду безземельним селянам не по двадцять карбованців, а по одному карбованцю дев'яносто копійок за десятину, підвищує заробіток наймитам і сплачує збитки, заподіяні селянам від стражників.

Коли підписи на умові були скріплені печатками волосного правління й нотаря, Олександр полегшено зітхнув, потягся і, ляпнувши по спині Григора, сказав:

— Точка, от що значить, дядьку, організація. Тепер можна й скупатись.

Селяни повільно розходились із майдану, збитого за чотири дні на порох. Знята ними курява висіла над селом, як рожевий туман.

З Олександром пішов купатись на Дінець Федько Кривосин, а Іван з своїми товаришами пішов до батька. Цю хату на схилі до Єрчика було видно з берега. Олександр уже хотів плигнути в воду і ще раз подивився на батькове подвір'я. Там чомусь забігали люди, потім із хати когось вивели, на них накинулось зразу декілька постатей і збилися в клубок.

— Федько, ти бачиш?—запитав Олександр, полотніючи.

— Поліція.

Біля воріт збирався натовп і розмахував руками, певне він і кричав щось, але сюди не було чути. В натовп ускочив хтось

верхи на коні і теж замахав руками, мабуть умовляючи людей.

— Треба бігти, одягайся, Федю.

— В руки поліції? Хіба тепер збереш людей. Стрибай в човен.

До берега з гори бігла якась жінка. Проти сонця її волосся ніби бралось жаром. Олександр впізнав свою дружину і побіг їй назустріч.— Що там трапилось?

Тіна трималась руками за серце, вона була бліда й перелякана.

— Івана й Василя заарештували. Справник з поліцією. Тікай, тебе шукають. Почали їх бити, а дядьки за коляки, якби Іван не умовив—розметали б поліцію. Тепер усе пропало.

— Умова вже підписана і печатка прибита,— розгублено сказав Олександр і по-дитячому скривився, мабуть зрозумівши пустоту цих слів.

Край села показався вершник. Він скакав до річки.

— Вертайся, Тіно, а я в лісі перебуду. Не турбуйся: пан справник опізнився.— Олександр стрибнув у човен, де вже Федько тримав весла над водою.

Збентежено посміхаючись до дружини, яка тоскно дивилася йому вслід, він ніби вперше помітив, що вона вагітна, і винувато проговорив:

— Не хвилюйся, тобі не можна, а я не пропаду.

5

Надходив уже вечір. Тіна, погодувавши дитину, ходила з нею по кімнатці, й лоскочучи рожеве тільце, промовляла: „агу, манюня, агу“. Немовля скривилось і потім посміхнулось. Материнське серце забилося від радості. От прийде чоловік і вона йому покаже, яка в них уже велика дочка.

Тіна нетерпляче визирнула у вікно на вулицю, по якій у цей час завжди повертався із заводу Олександр. Замість чоловіка, на протилежному боці, вона побачила якогось цибатого з тараканячими вусами суб'єкта, що хутко відвів пронизливі очі й байдуже пішов до станції. Вона відчула, як у неї враз похололо в середині.

За чотири роки життя з Олександром вона вже навчилася відгадувати серед перехожих людей підозрілих, і коли вони починали крутитись біля їхнього мешкання, це завжди спричинялося до арешту Пархоменка.

Так було у Вільховій, коли він у дев'яťсот шостому році після трьох місяців переховування, нарешті поступив на ливарний завод. Тіна пригадує ці дні й мимохіть притискує до грудей дитину. Тепер уже вона інакше ставиться до цих арештів і до того, що робить Олександр, але тоді, коли він відсидівши за Макарів-Ярівське повстання вийшов із тюрми, вона думала, що їй уже не буде просвітку. Чоловік був „ареш-

тантом“ і Тіна боялась звести на своїх подруг очі. Але Олександр почував себе так, ніби його цим возвеличили, він тільки сміявся, коли його несмілива дружина зітхала про себе. Потім вона зрозуміла, що різні бувають арештанти, і коли прийшли згодом робити в Олександра трус, вона вже не плачем, а зневагою зустріла пристава. Десь там на дні серця ворухився страх, що знову можуть забрати чоловіка, але тепер вона дивилась на нього як на героя і ладна була витерпіти мовчки усі злидні, які доведеться зазнати.

Коли його знову забрали в дев'ятсот дев'ятому році й посадили на цілий рік, вона побачила, що на заводі робітники ставляться до неї з особливою приязню і кожен намагається чимсь допомогти. Тоді вона вперше глибоко відчула і свою путь. Заберуть кати Олександра, вона знає, що їй робити на волі — буде допомагати, як зуміє Олександровим товаришам.

Вписаного в „чорні списки“ Пархоменка ніде не хотіли приймати на роботу. Він повертався додому і, глибоко ховаючи свій справжній настрій, казав посміхаючись: „в школі не довелося вивчати географії, будемо наздоганяти хоч тепер. Поїдьмо в Дебальцево, може ще туди не доскочили „чорні списки“. І вони приїхали в Дебальцево. Ось уже третій місяць, як Олександр працює на механічному заводі.

Тіна дивиться в спину цибатому суб'єктові, який нехить відходить від їхньої квартири, і пригадує, що в день тусу, ще місяць тому, така сама цибата постать промайнула перед вікнами. В пам'яті відбилась оця гостра спина, вузькі плечі, довгі ноги і розгвинчена хода. Значить сьогодні знову треба чекати якоїсь неприємності.

Перший страх уже розвіявся і вона майже спокійно, тільки трохи тремтіли руки, почала листати книжки, які щовечора читав Олександр. „В. Либкнехт. Пауки и мухи“ — це якась нова книжка. Тіна зирнула на другу сторінку. Цензури не було. Вона відклала її вбік. Брошура „Ленин. Что делать?“ була вкладена між сторінками „Нашего журнала“. Тіна посміхнулася такій немудрій конспірації і відклала брошуру вбік. „Господа Головлевы“ Салтыкова-Щедрина. Приложения к „Ниве“ — це, мабуть, можна залишити“. „Кобзар“ Тараса Шевченка вона покрутила в руках, розгорнула навмання й прочитала тільки один рядок. „Людей у ярма запрягли пани лукаві...“ — закивала головою і таксамо відклала вбік. Там же опинився якийсь список, може це були члени революційного гуртка? Газета „Звезда“ пересилалась по пошті, і вона її залишила на столі.

Купку відкладених книжок треба було десь переховати. У кімнатці, яку вони наймали, були тільки голі стіни, ліжко під стінкою, розхитаний стіл під вікном та колиска для дитини; навіть малого Ванька, якому було вже чотири роки, ніде було класти спати. Бігти зараз до хлівця було небезпечно: могло впасти комунебудь в око. На горищі ховати теж було без-

розсудно, бо вона не раз чула, як хтось товчеться там ночами, особливо, коли до Олександра сходяться його товариші.

В цей час Тіна почула одчайдушний Ваньків крик на вгороді. У розчинені двері вона побачила гусака, який, витягнувши, гнався за Ваньком. Тіна обгорнула книжечки в ганчірку і побігла з ними виручати Ванька. Щоб витерти йому сльози, вона поклала клуночок в бур'ян, і там його й залишила.

Уже зовсім звечоріло, але Олександр все ще не повертався. Ванько вередував і не хотів спати, доки не прийде татко й не розповість йому казки.

— Якої тобі казки треба? — спитала вона, починаючи вже дратуватись.

— Про Івасика-Телесика, як його гуси взяли на крилята і високо-високо підняли, вище хати, вище воріт і йому все видно було і нашу хату, і станцію, і завод. А дід і баба думали, що його немає.

— Ти ж знаєш казку.

— Я хочу ще раз послухати. А чого наша гуска не хоче мене взяти на крилята?

Мріючи про літання в небі, Ванько, не дочекавшись батька, заснув упоперек ліжка у ногах. Тіна, не засвічуючи лампи, сиділа в темноті й чекала. Під самим вікном пройшла якась постать і, перейшовши на другий бік вулиці, стала під парканом, певне лягавий, потім пройшов поліцей і теж ніби десь недалеко зупинився. Пройшло ще двоє ніби п'яних, а може вони тільки вдавали із себе п'яних, бо поминувши вікно, перестали варнакати. Тіна була вже до всього готова. Вона не дозволить собі заплакати і навіть не зблідне, коли з'являться ці посіпаки на порозі.

На дворі вже світало, а Олександра все ще не було. Зникли спід вікон і лягаві. Тепер не було сумніву, що вони взяли Олександра десь по дорозі. Тіна гірко зітхнула й почала збирати чоловікові передачку. Дочекавшись ранку, вона зав'язала у вузлик пару білизни, трохи хліба, трохи печеної картоплі і півдесятка яєць і з дитиною на руках вийшла на вулицю.

Вона піде спочатку в поліцейний участок: там мусять сказати, де поділи її чоловіка.

Напівдорозі її нагнав Олександрів товариш.

— А я біг до тебе, — проговорив він збентежено, помітивши сумне й суворе, схудле за ніч Тініне обличчя. — Куди це ти збралась?

— Олександрові передачку несу до в'язниці.

Товариш зняковів ще більше.

— От же халепа. Я ще вчора мав тебе попередити. Олександр виїздив на сходку. Аж за тридцять кілометрів звідси. Оце тільки вранці повернувся і просто пішов на завод, а ти вже передачку.

Тіна насупила брови, але очі під ними заграли веселим блиском.

— І не поснідав? Оце й передай йому.— Потім зніяковівши, додала:— Тільки про передачку не кажи. Краще скажи, що дочка вже сміється.

Цього вечора повернувся Олександр, коли вже зовсім стемніло. Він був жвавий і балакучий: на сходку, яку вперше тут скликали, прибуло багато робітників, настрої у всіх був більшовицький, а головне, що так блискуче обдурили поліцію. Про сходку, певне, ніхто й не догадується. Його дружина, що задаремно перемучилась ніч, хоч і рада була чоловікові, але не могла перебороти обиди. Вона подивилась на нього з доктором і сказала:

— А тут усе лаять, винюхують.

— За це вони гроші одержують, Тіно. Воно аж приємно: стережуть як губернатора. Дочка вже спить?—І він з теплою посмішкою нахилився над її колискою.

Ванько ревниво потяг його за палець.

— Татку, чого наша гуска не хоче взяти мене на крилята?

— Бо вона живе, синку, не в казці, а в нашого хазяїна. Як виростеш, сідай на справжні крилята, буде надійніше. Хочеш, я тобі розповім, що в лісі бачив?

Ванько зіліз йому на коліна й після перших же батькових слів заявив:

— А я не боюсь вовка, я його сокирою.

По вечері Олександр ліг на ліжко й, за звичкою, потяг журнал. Розкривши його, він стривожено глянув на дружину.

— Це ти витрусила, чи був хто чужий?

— Книжечку?—спитала Тіна, підвівши голову над шитвом.— Я її винесла. Ти такий необережний, а вони аж у вікна зазирають.

— Вовка боятись... Як захочуть, так і без цього візьмуть. Принеси, я дочитаю.

Тіна зітхнула й докірливо покрутила головою. Із клунку, який лежав у бур'яні вона витягла список і залишила під грудочкою землі, книжки принесла Олександрові і схвильовано сказала:

— Знову цибатий ходить по тому боці.

— Значить вікна можна не зачиняти на всю ніч,—жартівливо відказав Олександр,— хоч яканебудь користь буде з лягавого.

Опівночі, коли вже Олександр збирався лягати спати, у двері постукали, одночасно під вікном з'явилася кругла і ніби загнущана вусами морда поліцейського. Тіна довгим поглядом глянула на Олександра й очі її зрадливо заблищали.

Помічник пристава і трое поліцейських цілком заповнили маленьку кімнатку. Як рябці вони кинулись спочатку до ліжка

й засунули руки під подушки. Ніякої зброї там не було, в кишенях брюк так само не знайшли, тоді помічник пристава присів до столу й почав відкладати книжки. Побачивши брошуру Леніна, яка випала із журналу, він, граючись темляком, спитав:

— Ви цю книжку читали на сходці?

— Ні, іншу,— відказав Олександр задирикувато.

— Одягайтесь.

Олександр надів кепку, поцілував дітей і пішов. З дружиною попрощався на хвіртці.

6

На пероні вокзалу під липневим сонцем голосили жінки, повиснувши на шиях у чоловіків. Їх оточували заплакані діти. Бородаті воїни, з кокардами на зім'ятих кашкетах, цілували востаннє рідних і, огризаячись до конвоїрів, стрибали у вантажні вагони. Їх висилали на фронт, і більше ніж завжди жандарми уважно пильнували, щоб хтонебудь не крикнув голосно, що їх женуть не для знищення, а для зміцнення рабства. Світова війна точилася вже другий рік, міста і села були вже повні калік, патріотичний чад давно вже обернувся на відчай, а на фронт посилалися нові й нові маршеві роти.

Із Луганського відправляли партію більше ста чоловіка. Майже всі вони були робітниками, яких висилали на фронт за страйк на гартманівському заводі. Влітку 1916 року 5300 робітників, доведених до голоду, припинили роботу й заявили, що страйкуватимуть до кінця, які б не були наслідки. Вони просили тільки про надбавку: життя вже подорожчало на п'ятдесят копійок на карбованець, але у відповідь на страйк адміністрація заводу оголосила локаут і звільнила всіх робітників, а поліція заарештувала страйковий комітет і ще біля сотні найбільш відомих і активних робітників.

Щоб зайвий раз не попадатися на очі жандармам, Олександр Пархоменко заліз у самий куток на верхній полиці й звідти з сумом дивився через голови у люк на дружину з сином на руках. Другий стояв біля неї й кулачками розтирав по щоках сльози. Поліція вже безцеремонно виганяла їх з перону. Олександр схопив поліно, що лежало під головами і до пояса висунувся з люку.

— Ти чого це так ганяєш, харцизе, солдаток? Ще й чоловіки не встигли від'їхати, душа з тебе вон, а ти вже нахальничаєш? Ти сюди підійди, мене тронь!

Поліцейський заляпав товстими губами.

— Який страшний. Убраться з головою во внутренності вагону, раз приказую, а жінка нехай іде в граматку тебе вписує¹.

¹ Для поминок у церкві померлих.

До вагонів підходив жандармський ротмістр, і Олександр, насварившись кулаком, знову заховався в куток. Зустрічатися з жандармами, які могли його впізнати, було небезпечно. За страйк Пархоменка мусили заарештувати в першу чергу, потім би послали закутого в кайдани до військового начальника, а звідти негайно на фронт. Олександр переховувався декілька днів і потім з'явився до військового начальника сам. Тепер його, як охочого, посилали не на фронт, а спочатку в запасний батальйон до Вороніжа.

Поїзд уже вистукував колесами, але у вагоні все ще стояла тиша, яку порушувало тільки зітхання. Вологі від сліз очі дивилися кудись невидючим зором у далечінь і тому дивно було бачити одне обличчя, яке чомусь посміхалось. Миршавий чоловічок у пожмаканій гімнастерці й обвислих штаних на вузьких кульшах, не міг усидіти на місці.

— Не дочекаєшся смерті? — запитав Пархоменко, роздратований його безглуздою посмішкою.

— Угадав, чоловіче, — зрадів він, що нарешті можна побалакати, — скільки вже разів я думав про неї, про смерть, а й тут гроші треба, а на фронті її дурно роздають — і просто в царство небесне.

— Худоба й та перед убоєм реве.

— Йй шкода життя. Навіть кішку й ту годує хазяїн, а наймити скрізь голодують. От тепер кажуть: „захищай, Василю Макогоне, Росею“, а я голодав до війни ...

— Голодуватимеш і після війни, — закінчив за нього Пархоменко. — Це така війна, товаришу Макогоне.

— Так за що ж ми воюємо?

— Одні воюють за те, щоб утримати награбоване, а другі — щоб награбувати, а ти носи їм голову.

— По вашому, значить, не треба захищати Росію? — виклично кинув хтось із нижньої примістки.

Пархоменко звів голову й зустрівся з колючими очима молодого чоловіка з тонкими губами.

— Росія, товаришу, це народ, а народіві — Галичина й Константинопіль не потрібні. Це капіталісти сплять і бачать нові колонії.

— А що ото Галичину душить австрійський чобіт?

— А ви хочете надіти на неї царське ярмо?

— Чого ж ти йдеш тоді воювати, та ще й добровільно? — ехидно запитав тонкогубий і підморгнув до миршавого чоловічка, який і собі додав:

— От вопрос, относительно до тебе.

— Воювати треба тільки знати з ким, — відповів Пархоменко і повернувся до Василя Макогона. — Ти смерті шукаєш, а я не хочу вмирати, я хочу боротися. Воювати є з ким, крім фронту. От хочби взяти такий приклад: на паровозобудівельному заводі чистий прибуток збільшився проти мир-

ного часу на сімдесят п'ять процентів, а робітникам не хотіли надбавити п'ятака. Що ж нам, з голоду загинати, коли на базарі все подорожчало вдвічі. Як би я міг жити по-людському, хіба б я допустив, щоб померла моя дочка? Ну й застрайкували. А я що, мусив чекати доки мене знову посадять? Від Вороніжу до фронту путь далека.

— А ти от, тонкогубий,— сказав Пархоменко, повернувшись уже в його бік,— мабуть злякався, що я георгія попереду тебе одержу? Я тобі всі хрестики оставлю, навіть дерев'яний.

Миршавий чоловічок вже не посміхався, а зануривши у землю очі, тільки хитав головою.

— А балакають — майстеровим легше. Ну, тоді, Василю, сидь і мовчи.— Він присів на край полиці й замислився, тонкогубий з ображенням виглядом крутив цигарку, інші стиха розмовляли про своє. Солдат, що сидів біля дверей з рукою на перев'язі, попереду захитав головою в такт якоїсь мелодії, а потім заспівав сумно і надсадно:

Эх, пойду ли я, сиротинушка,
С горя в темный лес.
В темный лес пойду
Я с винтовочкой.
Сам охотою пойду,
Три беды я сделаю:
Уж как первую беду —
Командира уведу;
А вторую ли беду —
Я винтовку наведу;
Уж я третью беду —
Прямо в сердце попаду...

Пархоменко, заклавши руки під голову, слухав пісню й думав, що йому робити, коли опиниться серед цих, приречених до загибелі „солдатушек“, які ненавиділи війну, але мовчки несли свої голови.

Наступні дні Олександр Пархоменко запам'ятав, як сторінки з скупого щоденника, писаного людиною, що з головою пірнула в події.

Новий рік — 1917 він зустрічав у Москві. Із запасного батальйону, де Пархоменко встиг розагітувати солдатів, читаючи про наші „перемоги“ на фронті, його охоче випроводили до Москви на медичний огляд. Командир батальйону, певне, радий був, що нарешті здихався. Комісія послала в екскаваторну роту, що стояла під Москвою. Військовий партійний комітет доручив йому вести в роті пропаганду.

24 лютого по Москві поширилась чутка, що в Петрограді почалися виступи робітників. Застрільницями були жінки, які знімали всіх з роботи з криками — „геть війну“ і „хліба“. Із

Виборгської сторони хвилювання хутко перекинулося на другі райони. Ідуть сутички з поліцією.

25 лютого Пархоменко був у партійному комітеті. Загальна думка товаришів, що в Петрограді починається революція. Економічні вимоги вже відійшли на задній план: на мітингах кричать — „геть царський уряд, хай живе тимчасовий революційний уряд, установчі збори, вісьмигодинний робітний день, геть імперіалістичну війну“. Вулиці Москви захрясли людом. Солдати в роті день і ніч сперечаються. Багато ще вірить, що цар піклується про народ, а міністри ховають від нього правду. Війну всі ненавидять, але не знають, як можна з нею розв'язатись.

28 лютого в Москві одержали з посланцем від ЦК маніфест соціал-демократичної партії більшовиків до всіх громадян Росії. Починався він так: „Громадяни! Твердині руського царату впали ... По всій Росії беріть у свої руки справу свободи, скидайте царських холопів, кличте солдатів на боротьбу“. Через годину Пархоменко вже крокував з своєю командою по вулицях міста. За ним пішло вісімнадцять чоловіка. На театральному майдані перед великим театром почався мітинг, всі вулиці запружені людом, поліція піша і кінна всюди гасає з нагаями, військових частин не видно. В Петрограді вони вже переходять набік робітників. На тутешній гарнізон командування таксамо не покладалося і боялося виводити солдатів із казарм.

Увечорі Пархоменко пробився з своїм загonom до Міської Думи, до якої його обрали від солдатів делегатом. В Думі відбувалось засідання, бо застрайкували заводи, в пекарнях другий день не було хліба. Міський голова розмовляв з Петроградом по прямому дроту: в Петрограді на вулицях іде бій. Робітники розбили арсенал. Оголошено стан облоги, але військо переходить набік робітників. Державна Дума за царським наказом розпущена, обраний тимчасовий комітет. Вулиці перед Тавричеським палацом, де засідала Дума, запружені повсталими. Натопт озброєних робітників і солдатів затопив увесь палац.

— Ну, тепер точка,— сказав Пархоменко до розгубленого члена Думи, схожого в своєму сюртучку на чорного жучка,— тепер цареві амба.— Жучок мало не впав під стіл.

Такими ж переляканими були й інші члени Думи: за вікнами вже чулася стрілянина, а на майдані запалювались ватри, біля яких пританцьовували, гріючись, солдати. До залу заходили нові делегати, перехрещені кулеметними стрічками і заявляли, що їхні частини таксамо стають набік революції.

В президії від кожного сміливого слова усіх брало на кольки, а коли Пархоменко зачитав маніфест більшовиків і вигукнув — „хай живе демократична республіка!“, у залі зчинилась буря — одні кричали „ура“ й кидали догори шапки,

Інші кричали „поліцію“. Купці й дворяни надіялись ще на „фараонів“, які засіли по участках і горищах з кулеметами. Треба було їх прикінчити, а в Думі тільки балакали. Від промов уже пухла голова.

1 березня в Мар'їнському районі городовики вже повтікали з постів. Частина перевдяглася й розбіглася, решта забарикадувалася в участках. За годину Пархоменко з своїм загonom викурив і цих. Прибавилося ще півсотні наганів і шабелі і він заходився біля організації міліції. Гімназисти й студенти, які вдень здирали з вивісок царські герби, охоче націплювали на себе нагани з червоними шнурами. Вони мали оперетковий вигляд, але докищо доводилося й з цим миритись. Увечорі обеззброїли поліцію ще двох участків. Вранці стало відомо, що цар прислав із Ставки петроградському градоначальникові телеграму: „Повелеваю завтра же прекратить в столице беспорядки, недопустимые в тяжелое время войны с Германией и Австрией“. Олександр Пархоменко слухав повідомлення й хитав головою — „Ідіот, слово честі, ідіот! Від цих „беспорядків“ ти полетиш, царю, вверх тормашками. Ні, царю, народ повстав за мир, за хліб, за справжню свободу, точка! Робітники й солдати вже створили свій орган власті — Раду Робітничих і Солдатських Депутатів“.

2 березня цар зрікся престолу. Для придушення революції він послав із фронту на столицю кращі частини, але й вони перейшли набік революції, тоді він сам поїхав із Ставки до Петрограду. Але далше станції Дно залізничники його поїзду не пропустили. „Я ж казав,—сміявся Пархоменко,—буде цареві амба“.

Минали перші дні, напоєні терпким духом революційної боротьби, і поступово виступало із туману справжнє обличчя революції. Меншовики передали власть тимчасовому уряду із мілюкових, коновалових і гучкових. Значить, „Дарданели“ і війна „до победного конца“.

25 березня Олександр Пархоменко одержав листа із Луганського і щиро йому зрадів. Партійний комітет кликав його додому. В Луганському у Раді Депутатів і в Думі теж верховодять меншовики і чорносотенці, які перефарбувалися на революціонерів. Але Пархоменко знав, що на луганських заводах працювало двадцять тисяч пролетаріату. Їм мусить належати і влада, а не кадетам. Не було там Ворошилова, але в листі товариші писали, що й він уже збирається повернутись назад. Пархоменко вирішив їхати до Луганського не гаючись. Донбас так легко не здасть революції.

7

Був прозорий день в кінці вересня. Стомлений і запарошений Олександр Пархоменко у військовій формі повертався із станиці Луганської, де на мосту через Дінець була виставлена

охорона проти козаків. За Дінцем починалась область Війська Донського. Після невдалого повстання Корнілова вся контр-революція збиралась тепер на Дону до генерала Каледіна. Угодницька тактика есерів і меншовиків давала вже свої наслідки — буржуазія з генералами спокійно зорганізувались, щоб захопити владу до своїх рук і залити революцію кров'ю робітників і селян.

Це ясно бачили більшовики і по всіх містах виникли комітети врятування революції. У Луганському він був створений на другий же день після зради Корнілова. Тої ж ночі з міста зник повітовий комісар Тимчасового уряду. Робітники, бачачи поведінку меншовиків, гнали їх тепер із Ради Депутатів, а коли настали перевибори — на голову Ради обрали Кліма Ворошилова.

Влада в місті перейшла до рук більшовиків.

Чекаючи нападу з Дону на Луганськ, де був патронний завод з великими запасами набоїв, Комітет утворив на чолі з Олександром Пархоменком комісію по обороні міста і штаб Червоної гвардії. Червона гвардія складалася з окремих робітничих загонів. Кожен день після роботи вони йшли на базарний майдан, або до собору і з дрючками в руках робили перебіжки, або кидались із криками „ура“ на уявного ворога. Довкола стояли жінки, які, не дочекавшись чоловіків, приносили їм сюди їсти. Вони не менше за червоногвардійців переживали всі перепетії бою і допомагали їм або криком, або сміхом.

Пархоменко виліз із джок і, розминаючи пересиджені ноги, підійшов до гартманівського загону. В ньому за час його відсутності помітно збільшилось людей.

— Звідкіля це? — кивнув у їх бік Пархоменко.

Начальник загону із фронтовиків приклав руку до кашкету й відрпортував:

— До загону прилучилось іще тридцять два чоловіка, товаришу начштабу... Побачили самі, що треба захищатись. Захищати революцію хочуть, а в нас на шістьсот п'ятдесят чоловіка вісімдесят дві гвинтівки. Хіба це діло, Олександре Яковичу, на фронт з дрючками йти. Гайдамакам так знайшлася зброя.

— Про яких це гайдамаків ти балакаєш? — не розуміючи його натяків, спитав Пархоменко.

— Ти ще не чув? 25 український полк прибув і два ескадрони. Вже й караул несуть. Самостійники тепер ходять, як індики.

Досі в місті гарнізон складався із запасного батальйону та команди видужуючих, але вони заявили Комітетові про свою відданість революції. Перепитавши товариша вдруге і втретє про цих гайдамаків, він замислено підкрутив свої довгі козацькі вуса й відповів:

— До нашого берега що не припливе... Зброя буде, товариші. А на муштру треба налягати, раз такі сусіди завелися.

На Петроградській вулиці він побачив купку козаків у кавалерійській уніформі. Це й були ті самі гайдамаки, про яких йому щойно казали. Крім них на все горло вигукували іще якісь типи, схожі на тих, що ходили колись по вулицях з портретами царя. Певне, гайдамаки вже захопили горілчаний склад і тепер споюють чорносотенців. Дивлячись на давно небачених у місті п'яних, Пархоменко подумав: „сядуть на голову, коли не буде у нас зброї, обов'язково сядуть“.

— Як же ви могли допустити, щоб хазяйнували гайдамаки? — з серцем запитав він у партійному комітеті, але й сам знав, що йому на це скажуть — „без зброї навіть і великі загони Червоної гвардії нічого не варті“. Цього ж дня на засіданні партійного Комітету вирішили послати за зброєю до Харкова, де вже Ворошилов роздобув трохи гвинтівок. Тепер поїхав спеціальний уповноважений.

Центральна Рада, знаючи настрої робітників, пильно стежила за вантажами, що йшли на Донбас, через це доводилось удаватись до хитрощів. На цей раз на вагоні, навантаженому гвинтівками і з чотирма кулеметами, щоб приспати увагу гайдамаків, написали на стінці крейдою: „Військовий завод. Стружка“.

Може завдяки такому напису вагон пройшов без перешкоди до станції Нирково. Довідавшись про це, Олександр Пархоменко з телеграфістом Івановим, захопивши з собою п'ятнадцять червоногвардійців, виїхали назустріч. В Луганському на залізничному телеграфі мали чекати на повідомлення, щоб завчасно вислати на колію червоногвардійців, а на вилки — паровоз.

На станції Нирково вагон з написом „стружка“ причепили до пасажирського поїзду. Залишилося проїхати чотири станції, а головне, повідомити Луганське, так щоб ніхто не довідався, бо на залізниці всюди вже були агенти Центральної Ради. Пархоменко з Івановим, ламаючи над цим голову, ходили по перону й крадькома зиркали на перше від дверей вікно: за ним позіхав над телеграфним апаратом заспаний телеграфіст. Вдарив другий дзвоник, телеграфіст хотів висунути з вікна голову, але почув над собою грізну команду: „Руки вгору!“

Доки ошеломлений телеграфіст з піднятими руками намагався зрозуміти чого від нього хочуть, Іванов наслух вистукував сповіщення в Луганське про вагон із зброєю і ще раз нагадав про паровоз, який мусив негайно подати вагон на патронний завод. Коли вони вибігли на перон, їхній поїзд уже миготів вікнами.

Телеграфіст, все ще нічого не розуміючи, продовжував стояти з піднятими руками, аж доки висока Пархоменкова постать не стрибнула у задній вагон. Тепер телегра-

фіст набрався сміливості і, висунувшись у вікно, істерично закричав услід: „Експропріатори!“ Із заднього вагону йому поблажливо махали рукою.

За дві години поїзд наблизився до станції Луганське. На умовленому місці стояв під парами маневровий паровоз, на вилках вартували червоногвардійці, але крім них Пархоменко побачив ще цеп гайдамаків, які оточували поїзд. Гайдамаків вів сухий і горбоносий у папасі полковник Малашко. Пархоменко виліз на тендер маневрового паровозу, що вже зачепив вагон, і вигукнув:

— Ви краще відійдіть. Зброя потрібна для революції і робітники нікому її не віддадуть. Он, дивіться.

Цеп зупинився: через колії просто на гайдамаків бігли червоногвардійці, загрозливо клацаючи затворами. Від поштовху паровозу Пархоменко ледь утримався на ногах і в цю хвилину почув команду полковника Малашка — „плі!“ Кулі засвистіли повз вуха. Пархоменко продовжував стояти на купі вугілля, але в піднятій руці була вже бомба.

— Ну, так я умру за революцію, а ви помрете, як негідники! — і він замахнувся бомбою.

Це був умовний знак для червоногвардійців, які на станції Нирково всіли у вагон. У ту ж хвилину розчинилися двері і з них забубоніли кулемети, як пневматичні молотки. Гайдамаки в паніці кинулись у рзніч.

Тим часом паровоз вивів вагон уже на вилку, яку червоногвардієць переводив на колію до заводської рампи. Гайдамака збив червоногвардійця прикладом з ніг й відкинув назад важіль вилки. Вагон зійшов з рейок і почав трощити шпали.

На постріли й галас зо всіх кінців збігалися люди. Вони вже оточували вагон, як комашня шкорину хліба. Гайдамаки, оговтавшись після стрілянини, знову повели наступ на вагон, прокладаючи в натовпі дорогу багнетами. Пархоменко, уже з револьвером у руці, стояв перед відсунутими дверима вагону. Декільки багнетів виткнулось перед самим його носом. Пархоменко, нахиливши вперед голову, як віл посунув просто на гостру сталь.

— Ну, коліть, стріляйте за революцію! — Потім, схопивши руками багнети, смикнув їх до себе. Двоє гайдамаків, гикнувши, покотилися йому під ноги.

— Старий режим хоче відновити? — прохрипів над ними Пархоменко, — буржуям дорогу розчищаєте, іроди? За віщо ж кров проливали?

В натовпі теж зростало обурення, гайдамакам уже наступали на п'яти і штовхали з усіх боків. Вони опинилися затиснутими в кільце розлютованих робітників і тепер уже думали про те, щоб урятуватися самим.

— Товариші, в чім справа? — заверещав, вистрибнувши з натовпу, круглий як барильце, коротконогий чоловік. Я член

виконкому. Ви хочете забрати зброю, а хто вам дозволить? Я теж, може, хочу мати вагон зброї.

Пархоменко глянув на нього, як слон на моську.

— Щоб передати Корнілову? Знаємо вас! Ви б і революцію віддали, та зброя була в робітників.

— Я сам робітник, ну, кустар, яка різниця, ми повинні думати, як довести війну до перемоги, а не озброювати робітників, я член виконкому.

— І досі не вигнали?—почулося з натовпу.— Бач, чого їм хочеться, до переможного кінця! Так іди на фронт, там по тобі куля плаче.

До вагону підійшло ще двоє членів виконкому і полковник Малашко. Тепер уже сперечались усі разом. Один на-решті шепнув на вухо Пархоменкові: „нехай беруть, від нас не втече“, а вголос додав:—Він погодиться, тільки щоб варта біля зброї була виставлена навпіль—з червоногвардійців і з козаків, доки на засіданні добалакаємось.

Вирішили перевезти зброю до приміщення Ради й виставити змішану варту.

Роздратований Пархоменко із станції прийшов просто до виконкому щоб порадитись із Ворошиловим. Він застав його в кабінеті. Перед ним сидів з нахабним виглядом молодий чоловік із конячим обличчям, у брюках кльош і тарабанив брудними пальцями по столу. За поясом стирчала бомба, а з кишені висовувалась колодочка нагана.

Це був ватажок місцевих анархістів, які захопили один із будинків Ільєнкова на вулиці Даля і не визнавали над собою ніякої влади. Побачивши Пархоменка, молодий чоловік демонстративно простяг на середину кабінету свої довгі ноги в стоптаних черевиках. Ворошилов, стримуючи роздратування, підвівся за столом, показуючи цим, що балачки скінчені, але ватажок анархістів продовжував сидіти.

— Всохли б вони тобі,—буркнув Пархоменко, спіткнувшись через його ноги.—Розвалився, як піп на христінах. Топай авідси, немає часу з тобою базікати, точка!—І він витрусив молодого чоловіка з крісла.—Потім, потім будеш прискати, і двері зачини!

Ворошилов зітхнув з полегшенням.

— Найкращі речі переводять, йолопи. Тобі потрібне приміщення для штабу, ото й викури їх, а то вони вже дим розпусти завели там.

— Важливіші справи є: зброю забрали. Ну, як хочете, а я завтра зітру цих гайдамаків на порох. Доки ми будемо потурати панам Малашкам?

— Я б зробив навпаки. Сядь і подумай ще трохи. Чим ти їх будеш бити?

Пархоменко неохоче плюхнувся в крісло й, не розуміючи Ворошилова, запитливо втупив у нього стомлені очі, але вже за якусь хвилину на обличчі з'явилась посмішка і він сказав:

— Ти, Климе Єфремовичу, і тут правий: голими руками й кропиви не зірвеш. Тоді ми вільно можемо послати ще й проти Каледіна загін.

— Тут ось про генерала якогось запитують, може ти знаєш?

Пархоменко скося зирнув на папірець і винувато відвів очі в куток.

— Це з тих офіцерів, що нам козаки передали. Таких папірців ще сорок і більше, мабуть, одержиш. Я тобі по щирості скажу, Климе, вони самі просяться, щоб їх розстрілювали. Так, такі Ти знаєш що вони виробляли з робітниками? Тільки захоплять шахту або станцію, зразу всіх робітників тягнуть на допит, а потім випускають ледь живими. Людина й цьому рада, а вийде тільки на вулицю, його з вікна й пристрелять. Таких генералів треба вішати, а не розстрілювати.

Від Ворошилова Пархоменко вийшов гнаний думкою, якнайскоріше захопити зброю. Надворі стояла вже ніч, по вулицях ішла луна від підків кінного патруля, біля Ради під вікнами походжав з рушницею вартувий. Він стеріг зброю. Але вв'я ранок, коли варту прийшла заступати свою зміну, вона знайшла гайдамаків пов'язаними в порожньому приміщенні. Вся зброя була вже на патронному заводі.

П'яні бешкети в місті не припинялись, погромницька агітація ширилася вже одверто. Каледін рвався до Луганського і вже купчив сили біля Міллерово, а гайдамаки певне чекали тільки на наступ, щоб і собі вдарити в спину Червоній гвардії в самому місті. Пархоменко дочекався темної ночі й тихо оточив червоногвардійцями склеп і казарму.

Начальник варту, і в формі старшини схожий на затурканого сільського вчителя, побачивши Пархоменка, не здивувався, а тільки кисло посміхнувся, махнув безнадійно рукою і мовчки поклав на стіл шаблю. Гайдамаки в казармі спали. Розбудила їх незвична команда: „лежіть і не ворухіться — тікати нікуди!“ У всі вікна стирчали дула гвинтівок. Гайдамаки лежали, мов паралізовані, аж доки червоногвардійці не забрали всю зброю. Її виносили обережками на двір, де стояв наведений на казарми кулемет.

Решта гайдамаків, що була в інших місцях міста, вранці вчинила стрілянину. До них уже приєдналася чорна сотня, яка давно чекала слушного моменту, щоб розпочати погром, але ще не встигли забряжчати в єврейських крамницях вікна, як із трьох боків гучно і грізно загомоніли кулемети. Купка гайдамаків кинулась тікати по дорозі на Бахмут. Це були останні сили 25 українського полку Центральної Ради, що стояв у Луганському.

За московським червоногвардійським загоном із Луганського виступив і загін Червоної гвардії під командою Гусарева. Вони поспішали на допомогу третій армії, яка билась із білогвардійцями у районі Міллерово — Лихая. Генерал Каледін зібрав тут головні сили, щоб відрізати молоду радянську владу від хліба й вугілля. В московському загоні було декілька нашвидку склепаних панцерників, які повзали по залізницях з польовими гарматами й кулеметами.

Саме такий панцерник з понівеченими боками прибув для ремонту в луганські майстерні. Команда панцерника носила кашкети з матроськими стрічками, брюки кльош і називала себе анархістами. Місцевих анархістів Олександр Пархоменко обеззброїв ще місяців за два до цього. Їм було запропоновано переселитись до іншого приміщення, але вони твердо додержувались стержня своєї ідеї — жодній владі не коритись і відповіли пострілами з вікон. Червоногвардійці оточили будинок. Тоді анархісти висадили його в повітря й розбіглися, крім одного, що був поранений цеглиною.

Прочувши про це, команда панцерника вирішила порахуватись із Пархоменком за своїх однодумців.

Робітники залізничних майстерень, розуміючи яке має значення панцерник на фронті, де б'ються їхні товариші, і чувши, що командування вимагає скорішого повернення його на фронт, скінчили ремонт за тиждень. Команда виїздити не поспішала. Вона не хотіла коритись жодній владі, а замість цього вимагала від Ради депутатів права для себе робити в місті труси й арешти.

Терпець у Ради увірвався, коли була подана командою вимога на постачання. Серед інших речей анархісти вимагали спідниці, пудру і різні пахощі. Щоб покласти край такій сваволі, Рада доручила Олександру Пархоменкові примусити команду панцерника нарешті підкоритись наказові.

Пархоменко виїхав на станцію. Панцерник стояв під парами на першій колії, а матроси тинялися з дівчатами по перону, обернувши його на бульвар. По їхньому апетитному вигляду видно було, що паровоз сопів тільки для створення бойової романтики, від якої умлівали дівчата.

Поява на пероні високої постаті в шкіряній куртці з ремнями зверху і з наганом при боці зразу привернула до себе увагу. Пізнавши Пархоменка, матроси за якусь хвилину оточили його зо всіх боків. По блиску їх очей і по тому, як вони цідили крізь зуби, виставивши нижню щелепу, слова, віртуозно обернуті в лайку, Пархоменко зрозумів, що наганові краще бути в руці. Із кобури він перекинув його до кишені ще по дорозі.

— Товариші,— почав він, гостро дивлячись переднім у вічі,— ви, як більш свідомі, мусите розуміти...

— Хто свідомий?— перебив його довготелесий матрос, хоч ноги в нього були дугою, як у кавалериста.— Ми анархісти. Нас на конвульсію не візьмеш.

— Ви розумієте,— підвищив голос Пархоменко,— як радіє контрреволюція, що серед вас затесалися предателі робочого діла. Каледін вішає й розстрілює шахтарів...

— Це ми предателі, котрі триста років кров проливали?

— Може в тебе воображення, що це шпана зібралась?

— Розступіться, я йому дух буду випускати. Куди його стріляти, Колька?

Пархоменко витяг із кишені револьвер.

— Стріляти почекай, а то я можу теж стрільнути, аж чорти з тебе посиплються. Хто з вас командир? Чого порядку немає?

— Я командир!— вдарив себе в груди матрос на кавалерійських ногах.

— На фронт, питаю, ви поїдете? Чи доведеться роззброювати?

— Братва, одної кулі йому мало. Розступись!

— Почекай,— придержав командира за рукав матрос з блакитними очима.— Я ще хочу удовольствие получить. Нехай скаже, завіщо він обеззброїв наших луганських товаришів.

Серед матросів зчинився шарварок, перед очима замахали револьвери й бомби. Пархоменко тепер не міг устежити за кожним рухом, і щоб прикрити себе з тилу, притулився спиною до стінки панцерника.

— Першого, хто підійде, пристрелю,— сказав він ніби спокійно, але у декого від цього поза спиною побігли мурашки, смагле обличчя Пархоменка теж зблідло.— Хто вас каламутить? Виходь наперед, побалакаємо.

Матрос на кавалерійських ногах передбачливо заховався другим за спину, решта стояла, як барани, наставивши вперед лоби, кожної хвилини готові кинутись на свою жертву. Двое причмокували губами і дивились на Пархоменка захопленими очима. Але зрушити з місця ніхто не наслідювався. Пархоменко поволі опустив руку, в цю ж хвилину позаду потайки висунулась чиясь рука спід вагону і спритно захопила в нього наган. Матроси, що на це тільки й чекали, тепер кинулись разом на Пархоменка, й, не встиг він отямитись, як його скрутили (декілька чоловіка все таки одлетіло аж під стінку станції) й поволокли до вагону.

За якусь хвилину панцерник рушив із станції й хутко погнав на схід.

Пархоменко сидів у купе, а за дверима в коридорі матроси голосно, один одного перебиваючи, вирішували його долю. Він уже пізнавав їх по голосу.

— Розстріляти й кришка,—це матрос на кавалерійських ногах.—Під колеса кинути, от буде ревіти,—це маленький матрос із заячою губою.—В топку паровоза,—разом два голоси.—Хто береться розстріляти?—У коридорі стало тихо.

— Язык потягло?—презирливо прощівдив крізь зуби матрос на кавалерійських ногах.

— Ти ж кричав, сам і стрілай,—буркнув матрос з блакитними очима,—тільки гляди, щоб ніг не простяг: він і револьвера не побоїться.

— Хоробрий диявол,—у два голоси захоплювались матроси, що на пероні причмокували губами.—З таким Дон уздовж і впоперек пройшли б ураз.

— Боягузи,—ось, дивіться.—Матрос на кавалерійських ногах проштовхався до дверей.

— Відчини, чуєш, побалакати треба!

Пархоменко спокійно відказав:

— Заходь, коли голови не шкода. Ти думаєш у мене другого револьвера не було. Ви хочете мене забити без суду, так я вас сам перестріляю, попробуйте тільки сюди голову просунути, зрадники революції.

За дверима стало тихо, мабуть перемовлялися тільки очима, потім один чмихнув, другий вилаявся, і знову знявся крик. Певне глузували з матроса на кавалерійських ногах, бо він ще дужче затарабанив у двері.

— Я тобі наказую! Це тобі не пасажирський, тут я командир, відчини двері.

Пархоменко підійшов сміливими кроками й рішуче відкинув двері. Матроси, як від бомби, порснули в різні боки, давлючи один одного.

— Заходь, хто борється за революцію, за робоче діло, а в бандитів буду стріляти!

У коридорі стояла тиша, гомоніли тільки колеса на розхитаних рейках. За вікнами пропливали руді ярки і білі від снігу пагорбки. Низько висіло олив'яне небо, дим з паровозу рваними шматками чіплявся за стерню. Вдалині сивою папахою накрилася шахта. Дорога була знайома—панцерник ішов на Лихую, де билися червоні з Каледіним. „І, мабуть виглядаючи собі допомоги з панцерника, продивилися очі“—подумав Пархоменко. „А вони он які хоробрі. Шантрапа“.

— Хто вам доручив панцерник? На фронт пішли боротись за революцію люди, що тільки вчора взяли рушниці, думають, от на панцернику орли-соколи, як вилетять наперед—смерть панам-буржуйам! А тут одні сови зібрались, зайці полохливі,—і він сердито гримнув дверима.

Присівши в кутку, Пархоменко, з наганом у руці, дивився в сіре вікно й думав, що можна зробити з таким панцерником, коли б на ньому була команда хоробрих червоногвардійців і відважний командир? За думками він не помітив, як

з очей зник напівтемний вагон, а перед ним уже був майдан, захрясний людом і червоний від прапорів. Ховали його товариша Гусарева і ще дванадцятро луганських робітників, забитих у бою з Каледіним під станицею Глибокою.

Прокинувся Пархоменко почувши скрадливе шкрябання в двері. У вагоні було темно, за вікном косим дощем падали червоні іскри з паровоза, в сусідньому купе було чути балячки. У двері знову зашкрябало, ніби миша точила дошку.

— Хто там? — спитав Пархоменко сердито.

— Товаришу командир, — прошепотів голос, у якому він упізнав матроса з ластовинням на носі, — до вас можна? Це я — Васька Малига прийшов, щоб поговорити всуриюз.

— Свічку принеси.

Васька кудись побіг, потім у щілину між дверима впала косичка світла, за світлом у купе вскочив низенький матрос і засунув за собою двері. Він боязко озирався. Гарячий стеарин із свічки стікав йому на пальці, але Васька продовжував її тримати, ніби щоб переконати Пархоменка, що в руках у нього немає ніякої зброї.

— Я прийшов побалакати. Розговор у вас правильний про орлів і про соколів. Ви нас совами назвали, воно хоч і обидно, але правильно. Хіба так сознательное движение роблять? Хлопці хотіли вже під колеса скинути Миколу, ну йому все одно не бути вже командиром. Ех, якби нам такого командира, орла, — і він аж очі пустив під лоба. — Дозвольте побалакати з вами товаришам нашим. Цілу ніч не спали, щоб з вами побалакати. Може хоч направлення істини дасте. Я, конешно, матрос, а вони тільки для видимості матросами одяглися.

— Бандита жодного не впушу.

— Вони й самі побоятся. Значить, дозволяєте? — Від задоволення Васька аж підстрибнув. — Свічку ми сюди поставимо, а товаришочки стануть сюди. Побачите, нам тільки б направлення істини. А Микола більше по бараклу наводку робив.

Торопко ступаючи, як по молодому льоду, до купе влізла більша частина команди. Тут був і матрос із блакитними очима. Він дивився сміливо, навіть визивно, ніби намагаючись показати команді, що він і тепер нічого не боїться. Пархоменко ледь помітно посміхнувся.

— З яких будеш?

— З тих, що треба. Батька повісили, а я одірвався.

— І з Миколою злигався! Революцію треба робити чистими руками. Бідні люди чекали на неї сотні років, на шибениці йшли, в Сибіру вмирали, а ви забавку з неї хочете зробити? Буржуй на це тільки й чекає, щоб знову на шибеницю послати, в тюрми нас засадити.

— Багато ви там сиділи по тюрмах, агітацію тільки наводите.

Високий і ставний, з чорними козацькими вусами на вродливому обличчі, Пархоменко мало був схожий на робітника. Зрозумівши, що його вважають за людину, яка примазалась до революції, він не образився на задикувате поволження матроса з блакитними очима. Цей матрос навіть починав йому подобатись, і з решти розбещених хлопців, яких хвиля протесту викинула на зрадливу стежку, могли ще стати справжні бійці за революцію. Пархоменко сів на скриньку з набоями.

— Ви сперва прирекли мене до розстрілу, а тепер хочете знати, що я за. один?

— Ми не погоджувались, Микола кричав: розстріляти,— сказав Васька, озираючись на своїх товаришів.

— Хто з вас сидів у тюрмі? Молоді ще? Справді з вами щось я ніде не зустрічався, а побував не в одній тюрмі. Про Макарів-Яр чули? Народився я там і наймитував малим. За повстання у Макаровім-Яру шість місяців відсидів. Ну, Севастопіль ви знаєте, моряки ніби.

— Я з Севастополя,— сказав блакитноокий матрос.

— До цього самого Севастополя тікав я в 1909 році, думав сховатись від поліції, тільки й там знайшли.

— Все за повстання? — запитав Васька.

— Тепер уже за прокламації.

— І я прокламації роздавав.

— Васька, бойовий товариш може прийняти всурийоз, а ти брешеш,— сказав низенький і широкоплечий матрос з лагідними телячими очима. Він і сказав лагідно, як до малого, але Васька скипів:

— Лопни мої очі, про царя й Гришку Розпутіна, як вони правили Росією! А ще був такий міністр Мілюков, що Дарданели...

— А ви в Дебальцевому ніколи не бували? — звернувся Васька вже до Пархоменка, щоб перемінити розмову про прокламації. — Моя батьківщина, на шахті працював.

— Там мене востаннє заарештували. Ну тоді хоч знав, що це жандарми, царські собаки, а от зараз хто мене розстрілювати збирається, я вже не знаю, не інакше, мабуть, як слуги капіталу.

Серед матросів, які слухали Пархоменка з відкритими ротами, від його пронизливого погляду сталось замінання. Дехто опустив очі додолу, дехто відвів їх у куток. Блакитноокий матрос оббів усіх коротким поглядом і, помітивши схвальні кивки, виступив наперед.

— Конешно, ми вибачаємось, товариш Пархоменко, тепер ми бачимо, що ви чоловік робочий, я сам коногоном був і пішов бити буржуїв, а що нас назвав Микола анархістами, так це ще не програма. Наша програма: смерть буржуям, за власть советов! А Микола свою лінію гне.

— На біса нам такий командир. Нового виберемо,— закричав Васька,— щоб лінію правильну показував.

— І не боягуза, щоб наш панцерник „Гроза“ на всю Росію гримів.

Матроси почали тут же мітингувати, перебивали один одного, викрикували прізвища, імена і весь час сварились. Перекричав усіх маленький матрос з ластовинням на носі: „Слухайте, слухайте,— тряс він піднятими руками,— ідея, товариші, стукнула!“

Панцерник наближався до фронту.

За декілька днів у штабі Червоної гвардії із Південного фронту було одержано повідомлення про поразку Каледіна і про захоплення червоними Новочеркаського. Далі писалося, що першим до міста вдерся панцерник „Гроза“, під командою Олександра Яковича Пархоменка.

Кінець буде.

Терень Масенко

СТЕП

РОМАН¹

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА

XXII

Життєві неприємні химери
З кожним тижнем село зустріча.
На Безхатках — самі мільйонери:
Міліон коштувало курча.
Нові „гривні“ і „керенок“ стоси,
Не дорожчі за простий папір,
Несподіванки прикрі приносять
В хліборобський розорений двір.
Син покійного діда Шуліки
У неділю корову продав.
Нових „керенок“ — просто без ліку —
Сто дванадцять мільйонів узяв.
Через тиждень, рівнісінько - рівно,
Щоб з досади весь скарб не пропить,
За ті гроші хорошого півня
Пощастило Шуліці купити.

XXIII

„Мое серце від щастя німіє;
Ніч навколо пахуча й німа.
Що сказати словами не смію,
Ти про все догадайся сама.
Мое щастя ясне і несміле,
Як оці, на папері, слова.
Все ввижається поле доспіле
І в колосі твоя голова.
День проходить, неначе хвилина,

¹ Початок див. „Л. Ж.“ № 1, № 2—3, № 4, № 5, № 7 1933 р.

Повно сонця й квіток вдалині.
Будь щаслива за те лиш, Киливо,
Що колись усміхнулась мені.
Ні відмови, ні ласки не прошу,
Не приходь, не кажи, не пиши.
Мого щастя хвилину хорошу
В своїм серці навік залиши".

XXIV

Встала мати. Акація мліє;
А на сході рожева кайма.
В каганці вигорає олія
(Керосину у селах нема).
А сивок її — що ти, Амбросю? —
Спить, поклавши на скатерть шоку.
Тихо гладила русе волосся;
Надивлялась хвилину яку.
„... Ти заплакала? Кіля, Килина!
Скільки війська у наших селі!..“
— Чом же ти не роздягся, мій сину,
Де це видано — спать на столі?..
... Чи вві сні не промовив імення?
Бачить лист; червоніє, як мак.
— От дурний! Та вона ж неписьменна,—
Пригадав іспросоння юнак.

XXV

— Ти не виспавсь? — клопочеться мати: —
Бідний, бідний, малий мій косар ...
... Небезвід розкололи гармати,
Наче грім, за ударом удар!
Цвіт посипавсь. І жалібно й тонко
Задзвеніли у вікнах шибки.
Він до матері кинувсь спросонку:
— Це ж червоні, це наші полки!
За кашкет, до дверей!... — Та куди ти?
Не ходи, не біжи, зачекай!
Та ж не снідав іще... не умитий!..
І замовкла, розгублена вкрай.
... Аж на площі спинився. По вінця
Горе серце йому залило:
Не Остап. Не червоні!
Це німці
Увійшли на світанку в село.

Ще гармати важкі прогрімili :
 Окупанти „вітались“ з селом.
 Потім Роси ізнов онімili
 Тишиною садів і солом.
 Жовто - сірого пороху туча
 Насувалась на крайні двори.
 Металево - землиста, гримуча
 Плазувала гадюка згори.
 На потворі плесковаті каски :
 Злиті вершники — шестеро вряд.
 Регулярна кіннота малярська,
 Безголовий броньований гад.
 Чорна криця — без слова, без пісні,
 Лиш чуже, неспіване : — Галът !
 Так потвора, безлика, зловісна,
 Підійшла до солом'яних хат.

XXVII

Шляфен, села ! Вкладайтеся спати !
 Ваш натруджений, стомлений сон
 В чорну ніч почина вартувати
 Двістітисячний спрут - гарнізон.
 Щоб не зрадила горе - героя
 Ця, сспівана Гоголем, ніч,
 Треба здати героєві зброю,
 Небезпечну для спокою річ.
 В нагороду ж за старанну варту —
 Не легка вона, варта нічна —
 Треба німцям негайно віддати :
     Десять тисяч вагонів зерна ;
     Сто п'ять тисяч рогатого скоту ;
     Стільки ж коней ...
                     З окрадених хат —
 На додачу для рівного шоту —
 Мільйонів із тридцять проклять.

XXVIII

В той же ранок сільські господарки
 Принесли із базару в двори
 Крім „лопаток“ і „керенок“ — марки, —
 Хоч - не - хоч, добровільно бери.
 Принесли, заклопотані, пітні,

Незвичайну, страшну новину:
Єсть у німців машинки магнітні —
Чують зброю крізь стелю, стіну;
В кожній хаті, не входячи в двері,
Взнають, де заховав і коли...
Вже на волості клеють папери:
Щоб до вечора зброю здали.
Ну, а тих, що не вірять, уперті,
І гвинтівок самі не знесуть,
Тих, здається, до самої смерті
Просто в полі судитиме суд.

XXIX

Суд проходив не в полі, а в школі,
То він звався лише польовим...
Тут стояв бандурист. Він ніколи
Не схиляв у біді голови.
Ось вона — непокрита, чубата,
Од приклада на чубові кров.
— Ваш фамілієн... Пе-тер За-хата?..
— Трохи інша... не Петер — Петро!
— Невелика тут, хлопе, різниця! —
Обізвався лейтенант од стола,
Галичанин...

— Петля, чи в'язниця,
Ну, звичайно, різниця мала!
Лейтенант подививсь близькозоро:
— На в'язницю ти сі не надій!
Щось промовив до німця-майора
Й витяг „діло“ у папці твердій.

XXX

— „Українець?“
— Земляк ваш, нівроку...
(Він у Австрії був на війні).
— Кілька лічить сі... панові років?
— А як сорок — полегша мені?
— В вас знайшли на даху кулемета?
— Та знайшли. Недотепно сховав.
— Ви приходу та в аріще й ждете?
— Люди діждуть! А я... не діждав.
— Ти насмілив сі з дому забрати
В пана-дідича файний рояль?
— Та хотів навчитися грати,

А тепер вже не встигну... а жаль!
...Цвіт акацій схилюся до вікон,
Білі грона — як руки малят...
Лейтенант прошипів: — „Большевікен“.
Гер майор відповів: — „Растреляйт!“

XXXI

Під розложистим неба наметом
Стигле жито пашіло, як жар.
Привели заваччан. З кулеметів
У Завацькім зустріли мадьяр.
Сонце сунулось вище і вище.
Починалися перші жнива...
Їх вели повз жита, кладовищем,
А було їх усіх двадцять два.
Розв'язавши їм руки, лопати
Всім над яром холодним дали:
Аж до смерті чорнозем копати,—
Бо вони безземельні були.
А над ними без хмарки, без плями
Небеса дорогі, голубі!..
„Самі ми копали могилу собі,
Готова глубокая яма“...

XXXII

Велетенським оранжевим колом
Опускається сонце в жита.
Два підлітки скрадаються полем
Там, де яр на гробки поверта.
Наплива прохолода із яру.
Крізь терни, вишники, дерезу —
То Федько та Амбросій упарі
По траві між хрестами повзуть.
Побратими мого покоління!
Не закрийте очей, не дрижіть:
Кров на травах і голі коліна...
Все дивіться, про все розкажіть!
Руки ранені зводили корчі,
Босі ноги стирчать із землі...
Знов ти плачеш над ними, мій хлопче,
Через двадцять оновлених літ,

XXXIII

Разом з людом голосить долина,
Кров і сльози зросили жнива.
Розстріляли татуса Килини

Отоді, як ішли двадцять два.
Чим утішить її, пожаліти ?
Де цілющих відшукувать слів ?..
Вік не буде так серцем боліти,
Як в те літо прокляте болів.
І за те, що не воїн він грізний,
За химерні, наївні листи,
І за те, що родився він пізно,—
Ти за все його нині прости.
Як могила, знітілися Роси,
Та не вічно, не довго, ой, ні!
Завтра месником бути Амбросю
За торттури, за муки страшні.

XXXIV

Тишина розривалася гулко :
Кроки, постріли, крики в селі.
Перехожих на кожному провулку
Зупиняли вночі патрулі.
Неспокійно і тоскно, настійно
Валували собаки... На грюк
Вибігало населення мирне.
Десь зривалося :— „Форвертс ! Цурюк !“
Денна спека, червнева задуха
І ночами спливала в імлі.
З офіцерами бавились шлюхи,
Найвідоміші в цілм селі.
По хатах не світилося світло,
Наче вимерли пісня та сміх.
Близною безсмертною квітли
Лиш акації — чисті, як сніг.

XXXV

З офіцерами, з німцями разом
Звідкись виринув пан Ковальов.
Сходку скликав німецьким наказом,
Словом „злодії“ очі колов.
Обіцяв посадити за ґрати
Цілі Роси. А втім, подобрів :
Лиш чотири мільйони зібрати.
Зажадав із селянських дворів.
Не „керенки“, не ті — паперові,—
А мільйони як слід: золоті !
Дід Косенко зібравсь на промову :

— В нас за сажем ... мільйони оті!..
В кабанівських хлівах ремигали
Ковальовські рогаті воли.
А безхатчан удруге шмагали
Вже німецькі сталвні шомполи.

XXXVI

... Тільки ніч чорнотою захрясла,
Молодик заховався за хлів,—
Хлопці тихо одсунули ясла,
За лопати взялися без слів.
За холодну обмотану цівку,
Переривши солому та гній,
Тяг Амбросій німецьку гвинтівку
І патронів три сотні при ній.
Потім знов прямували до саду
І на возі ховали її.
Невеличку воєнну нараду
Прикривали в саду солов'ї.
— А тепер коло яблунь, під дерном
Слід наган і патрони забрать ...
Потім зброю на місце повернем,
Щоб не лаялись батько та брат.

XXXVII

Ще торік він підгледів зза хати:
Батько з братом вночі, у саду
Піднімали зелені квадрати,
Покарбовану землю тверду.
Де густіш нахилилося віття,
Там копали в твердій цілині.
І пакунок у сірім лахмітті
Положили в тій ямі на дні.
Потім кроками батько одміряв
Шлях до яблунь ... А вранці Амбрось
Підійшов — і очам не повірив:
Уночі тут копали — та ось
Тільки трохи ногами прим'ята,
В ранніх росах трава золота,
І лежить, мов не знала лопати,
Непорушена дерну плита.

XXXVIII

Пишні яблуні, кисла й солодка,
Ті, що Фрося кропила колись,
В літні ночі, духмяні, короткі,

Розправляли під місяцем лист.
А під ними, вмостившись на возі,
З днів цвітіння черешень і трав
Аж по самі останні морози
Спать під зорями хлопець лягав.
... Голубою легкою габою
Нависала на яблуні ніч.
Трохи муляли в спину набої,
Десь змовкала приглушена річ.
В кожну вєсну, од краю до краю —
Журним спогадом глянув на все ...
Почуття, що в житті не вмирає,
Завтра рано життя принесе.

XXXIX

Мимо клуні, високого плоту,
Через вогкі пахучі грядки
З невеликим снопом околоту
Йшли до вигону два юнаки.
Ніч кінчалася. Небо синіло.
На Чумацькому меншало зір.
Десь гармати в степах стугоніли ...
Крізь плоти перелазили в двір.
Перед полем, на самому краї,
Дереза, будяки, як стіна.
З цього двору Амбрось визирає:
Через вигін — вітряк Литвина.
Виснуть крила, без вітру гулящі.
Та й кому тепер думка молоть?
В будякові вмостилися хаші,
Розв'язали удвох околот.

XL

В околоті з добірного жита —
Сніп був вищий за хлопців — вони
І наган і гвинтівку набиту
Провесли крізь сільські бур'яни.
Ось вже зірка на сході остання
Догоріла. В блідій синяві
Розлилось малинове світання,
Заблищала роса на траві.
Без розмови, на сизу дорогу
Поглядали, на чорний вітряк.
Дождання будило тривогу, —

Не подумайте — страх, переляк!
Пахло солодко листя зіпріле
Крізь траву, крізь листву молоду.
Ось дорога вдалі закуріла
І Федько трохи збліднув: — Ведуть!..

XLI

Незвичайного, гострого змісту
Набира прозаїчний роман.
Трохи важко про це розповісти.
Степ німий. Світанковий туман.
Два десятки австрійських жовнірів;
Шість блідих українських селян.
Хлопець власним очам не повірив:
— Дід Косенко між ними, ти глянь!
Нащо діда катують, собаки!
Він і сам уже скоро помре...
Потім серце тріпоче від ляку:
Німець петлі широкі бере,
Закидає за крила віршовку...
Сонце сходить... Ой, сонце, прощай!
— В офіцера стрілай... тільки — ловко!
Федь, умри — але в німця влучай!

XLII

Потім сталося щось надзвичайне:
Офіцер поточився, упав!
Так, німецька гвинтівка влучає!..
— Федь, за мною!.. спіймають, як гав!..
Ні один з побратимів ще зроду
Так не бігав, як бігли тоді:
Крізь плоти, крізь сади і городи,
По квітках, кропиві, лободі!
Тупіт віг, стрілянина одстала,
Ось Ташлик — неглибока ріка:
І по груди вода не дістала;
Далі хаші, рогіз, осока.
— Хай тепер пошукають, прокляті!..
Наче мертві, упали в траві.
Відпочили. Тікати, тікати!
Через межі, яри степові!

XLIII

День не їли. Рогіз лиш жували.
Йшли осоками — шлях той важкий.
За Ревуцьким їм хліба давали

Із брудних торбинок пастушки.
Спали вдвох під копицею сіна,
Із ногами зарившись у ній.
Часом дощик дрібний, мов осінній,
Поливав їх в дорозі сумній.
Ноги стали, неначе шкураття :
В синяках, пухирях, у крові ...
Та зробились рідніші, ніж браття.
Ось лежать на шовковій траві ;
Голубе над хлоп'ятами небо,
Дзвонять коси в диму степовім.
І рішають спокійно, що треба
Аж у місто добратися їм.

XLIV

А придумано добре було це.
Страх погоні і розстрілу зник,
Бо у місті дав притулок хлопцям
Шестеренків земляк - робітник.
Там на станції, в злигоду - осінь
В ешелоні червонім зустрів
Воєнкома Остапа Амбросій ;
Був заплакав ... А втім розповів :
Як із Федьом помстились за діда
(Контррозвідчик подохнув од ран) ;
Віра - вчителька зникла без сліду,
Віру виказав німцям Горян ...
Ще Амбрось починав свою згадку
Про листи ... Одвернувся і замовк.
І згадалась Остапові хатка :
Осокори. Весна. Килимок.

XLV

Повноліття Самбора Амброся
У червоному війську цвіло.
Восени наступали на Роси,
На замучене, рідне село.
Ось дві яблуні. Схилена хатка
Їм приносить новину важку :
Люті німці повісили батька
На старім Литвина вітряку.
Тиха мати стоїть на порозі ;
Біла мичка у жовтих руках ;
Усміхається хлопцям ... а сльози,

Як градини, течуть по шоках.
...Безхатчани стріляли у каски :
За суди, шомполи, вітряки!
Спотикалась кіннота мадьярська,
„Гайдамаки“ губили шлики.

XLVI

У народній грозі задрижали
Залізниці, степи, рудники.
Кулемигами їх проводжали
Всі дзвіниці, усі вітряки.
Будьте прокляті вкупі з панами,
Що у степ мій ви їх привели!
Хай ваш слід заростає тернами,
Німотою трави - ковили!
Будь ти проклята, зрада Центральна,
Вкупі з гетьманом - паном удвох!
На могилі панів поминально
Хай розквітне лиш чортополох.
Ви прийшли, ви й померли без слави,
Ваш кривавий розбійницький зброд
Споминає прокляттям кривавим
Український свободний народ.

XLVII

Сичите, нахваляєтесь звідки,
Недайкiші, Мелешки - кати?
Ви пішли у які контррозвідки,
Щоб собачий свій хліб зберегти?
Знов кому — чи полякам, чи німцям,
Тридцять злотів одержавши в їх,
Продаєте „братів - українців“
В паперових державах своїх?
Потанцюйте! Закинуті в смітник,
У фашистській могилі мерці,—
З вас не ступить ні жоден негідник
І ногою на землі оці!
Підле кодро, народом прокляте,—
Затавровані зрадою пси,—
Ти надієшся землю продати?
Тільки шкуру свою продаси!

ЕПІЛОГ

Як розквітли красолі і маки,
Білосніжні кущі бузини,
Повернувся Амбрось з робітфаку
До колгоспу „Квітучі лани“.
З журним спогадом, теплим і милим,
Він виходив на озеро трав.
Степ щасливий — як плисовий килим, —
Нові Роси навкруг облягав...
— Золотий степовий океане!
Твоя слава в сторіччях шумить...
Чорний чобіт німецького пана
Не забудь, не забудь ні на мить!
Щоб, як знову породу їх вовчу
Ти зустрінеш в останнім бою, —
Щоб загарбникам випалив очі
Перш, ніж глянуть на землю твою!

Харків — Одеса.
Січень 1937. Березень 1938.

Тиміш Копейкін

ВИПАДОК З КОНЮХОМ

Конюх прикордонного колгоспу „Партизан“, Іван Степанович Лисогуб, сидів після роботи на призьбі, щільно оточений дітьми. Вони з захопленням слухали казку про золоту рибку.

Лисогуб, захопившись своїм оповіданням, не чув навіть як підійшов тутешній агроном Олексій Павлович Трухимовський.

— Доброго здоров'я, Іване Степановичу! Як живемо?

— Здрастуйте, Павловичу,—спасибі. Живемо нічого... Сідайте. Чого ж це вас так довго не було видно, чи не прихворіли часом?

Трухимовський повагом погладив сріблясту борідку:

— Самі знаєте, Іване Степановичу,—робота... Все стараюся, щоб урожай був кращий, ніж в інших районах. Боремося ж за вісім мільярдів пудів зерна... От і роботи по горло—хіба всидиш тепер дома. Повірите, місяцями, буває, жінки не бачу...

— Та хто ж вас не знає. Ви й справді себе не жалієте.

Агроном почервонів від похвали. І зніяковіло відмахнувся.

— Та що ви справді, хіба я один такий. Тепер всі не то що сил, життя не пожаліють за нашу справу.

Трухимовський дістав жменю цукерок з кишені і став обділяти дітей.

— Ну, й навіщо це ви?—докоряв Лисогуб.

— Нічого, нічого, це ж наша зміна, нехай поласують, вони ж люблять.

Агроном схопив маленького, білявого хлопчика на руки і став підкидати, промовляючи:

— Ах ти ж, карапуз, ах ти ж курносий, ну, на тобі ще! На ще! І—висипав йому в сорочку пригоршню цукерок.

Лисогуб витягнув засмальцьованого кисета, відірвав клаптик газети і насипав самосаду.

— Зачекайте, Іване Степановичу,—агроном похапливо дістав срібну табакерку.—Візьміть моїх.

— Та я цим не накурюся. Мені треба потягнути так, щоб аж у горлі зашкрябало.

— Ну, беріть же, беріть,—настоював Трухимовський.

— Хіба що тільки так, побавитися.

Запалили. Трухимовський підсів ближче. Лисогуб жадібно смоктав цигарку і пускав дим пахучими кільцями.

Агроном вдивлявся кудись у далечинь і вголос мріяв:

— Ну, от і Жовтневі свята скоро. Дожили таки. Побачили на свої власні очі. Досягнення ж у нас, Іване Степановичу! Серце радіє, як глянеш на наші поля. Хіба вони коли родили так хліба? Так вільно дихається. А згадаєш колишнє — наче тяжкий сон привидився, наче й не жив тоді на світі.

Лисогуб, киваючи, слухав. Він знав це. Бачив на прикладі свого колгоспу. Почув на собі, як полегшили працю машини, як стало веселіше жити. Де б він дівся раніш з своїми шістьма дітьми, як би прогoduвав їх? Тепер жили, правда, не в розкошах, але в достатку, ситі, вдягнені.

— Ви як гадаєте свята провести?— раптом спитав Трухимовський,— подарунків дітям, мабуть, купите.

— Та воно треба було б,— озвався Лисогуб.— Тільки недавно потратився здорово, до школи треба було всіх одягнути. Один, бачте ж, роблю, діти малі, четверо ж до школи ходять.

Трухимовський співчутливо покивав головою:

— Звичайно, самому тяжко. От я, немало, здається, й заробляю, а зайвих грошей теж не буває, хоч вся сім'я—я і жінка. А все таки стягнуць. На таке свято дуже хочеться погуляти. Я, до речі, недавно й премію одержав, так що й вам можу, якщо хочете, позичити. Не дурно ж кажуть люди: не май сто рублів, а май сто друзів. Якщо тільки в грошах затримка—біда невелика. Ми ж з вами старі знайомі... А коли що—приходьте з жінкою на вечірку до мене. Веселіш буде. Погуляємо, за чарочкою посидимо...— і підморгнув конюхові.

Трухимовський знав про особливу прихильність Івана Степановича до пляшки, знав, що випиває він немало.

— То я ж хочу бути певний, що ви зайдете. А то всі старі знайомі десь роз'їхалися, тільки ви один із давніх і зосталися...

Лисогуб відмовлявся:— Незручно ж мені буде якось. Там у вас, мабуть, все начальство збереться, а я й не вдягнувся як слід. Хіба може на той час одержу вже в колгоспі...

— Та що ви, нікого чужого й не буде там, всі свої. А грошей я вам таки позичу. Ви вже як собі хочете.

Недбайливо помацав агроном по кишенях, очевидно забувши, де сховав гроші.

— Візьміть. Розживетеся—віддасте.

Лисогуб вагався:

— Краще не треба, Олексію Павловичу. Дякую за вашу ласку. Знаєте... береш, а потім важко віддавати.

— Беріть!— Агроном рішуче поклав гроші в руки конюха.—

Я вас позивати не стану. Запізнитесь на який тиждень — так і буде.

На тому вони розпрощалися.

Лисогуб ще довго дивився агрономові в спину, аж поки постать його не вкрила темінь. Різні згадки сповнили конюхову голову, наче шумлива весняна повідь. Летіли думки далеко в степ в зоряне небо. А воно було таке хороше та чарівне, ніби теж готувалось до свят.

* * *

Купчасті хмари закривали зірки. Пахло дощем. Ясно світилися вікна. Біля колбуди лунала пісня за піснею. Дівчата дзвінко брали верхи. Лисогуб і Горпина, причепурившись, пробиралися стежкою через сад.

Горпина тримала за руку чоловіка і ступала напружено, немов несла на коромислі відра з водою. Вона таки довгенько крутилася вдома перед дзеркалом, кажучи Івану Степановичу, що на такий вечір не можна прибратись абияк. Притрусила пудрою „Любить-не-любить“ обличчя, волохаті брови трохи підвела. Наділа гарну — в три пілки спідницю, кофту у складочки і туфлі на високих підборах.

От уже й підійшли до хати агронома. Світло ледве пробивалось крізь вікна, щільно закриті з середини занавісками. Постукали. З сіней ласкаво озвалася дружина агронома:

— Прошу, прошу, заходьте до хати, Іване Степановичу і ви, Горпіню Кирилівно...

Назустріч підвівся агроном:

— Ага, доброго здоров'я, а ми вже на вас чекаємо. — І став скаржитись, що інші його цураються, кликав у гості — так прийшли не всі. Тільки ось випадково заїхав його давній знайомий з Ленінграда. Ще з школи друзі. Років з десять як бачились.

Став знайомити Лисогуба і все дякував ленінградця, що не забув старої дружби, заїхав відвідати.

Ленінградець ввічливо кланявся, міцно потискував руку — аж слід залишався. Його широке пітне обличчя лиснілось ряботинням.

„Чорти горох молотили“, подумав Лисогуб і почав розмову:

— А я оце йду і думаю собі: світла мало, мабуть немає вдома.

— Та це... щоб дітлахи не зиркали під вікнами, — поглянувши на ленінградця, сказав хазяїн. І враз заспішив: — Люди добрі. Не гаймо часу. Прошу до столу. Чим багаті, тим і раді. — І обвів рукою круг столу, заставленого наливками і закусками, пляшками з срібними шийками, високими скляними чарками.

Дружина — чепурна, тендітна, вродлива ще, поралася білім печі.

Олексій Павлович налив чоловікам по повній чарці білої, а жінкам червоного вина.

— Ну, любі,— звернувся до всіх,— вип'ємо ж за наше щасливе і радісне життя, за нашу дружбу, щоб міцна була, як оце вино!

Зацокались.

Іван Степанович устав, підняв чарку на рівень голови, ніяково всміхнувся зеленкуватими очима і, не знаходячи слів, ласкаво кивнув до присутніх. Усі, крім лєнінградця, поставили чарки дінцєм догори.

„Ото ніжний, чарки не подужає“, подумав Лисогуб.

Ставало шумно. Безжурна веселість опанувала всіма. Коли трохи закусили, Олексій Павлович, підморгуючи, налив по другій, і саме хотів запросити всіх випити разом, але Горпина, трохи захмілівши від міцного вина, розповідала щось дуже смішне. Агрономова дружина заливалася сміхом на всю хату.

А Іван Степанович у цей час чи слухав, чи ні, а все весело поглядав на чарку. Від апетиту у нього аж роздулися ніздрі.

Трухимовський, бачачи, що мало випили, увірвав розмову і знову припросив:

— Давайте но вип'ємо, щоб не скучати.

За цим разом пили сміливіше, без церемоній. Потім чагував ще і ще. В хаті знявся гармидер. Лисогубу захотілося встати і втнути гопака, так щоб аж стіни заходили.

— Ану, Іване Степановичу, розважте нас трохи,— вгадав його бажання Трухимовський.

Конюх виліз зза столу, трохи поточився, потім наче прилип до землі намащеними чобітьми. Накрутив довгі вуса, погладив груди і розставив ноги циркулем. Тоді взявся руками в боки і загулав.

Всі йому плескали в долоні. Лисогуб старався ногами попадати в такт, викрикуючи: Гоп-па-па! Все навколо зливалось в один суцільний гамір і здавалося, що в хаті тісно. Піт рясно вкрив чоло Лисогубові. Він різко пхнув двері і дуже зморений від хмелю й танцю, вийшов на свіже повітря.

— Перерва,— оголосив господар. Вийшов і собі слідом. Тільки стулнув за поріг, розвів руки крилами і поточився, наче не знати як п'яний.

Забачив в темряві коло клуні Лисогуба і, нетвердо ступаючи, підійшов.

— І, братику, ти тут застудишся. Ходім бо до сіней.

Узяв попід руки і поволік.

— Ось тут краще.

Присіли на лавці в сінях. Лисогуб схилив затуманену го-

лову і слухав невиразний гомін у хаті. Вдивлявся в темряву — десь далеко блимали вогники кордону.

Закурили. Між розмовою Олексій Павлович запитав, чи не пустив би Лисогуб до себе переночувати лєнінградця, бо в його хаті тхне спиртом, а той ніжний, незвиклий ...

— Чого ж,— відповів Лисогуб,— для хорошого чоловіка місця вистачить.

— Чи не скучаєте, Іване Степановичу?— потурбувався хазяїн.— Може когось іще позвали б до компанії?

— О... Справді, коли б сюди Свириденка та Дорофейчука. Веселі хлопці!

— Ну, так чого ж... якщо вони не погребують... давайте сходимо за ними.

Пішли. Дорогою Лисогуб, притопуючи ногами, затягнув пісню на всю вулицю:

Десь у лісі я напився,
Ледве - чуточки не вбився,
Привезли, привезли мене сюди - и...

Трухимовський теж, плутаючи слова, стиха підтягував. Далі ще більш розійшлися і не зчулись навіть, як підійшли до вікна Дорофейчукової хати. Витягнули його, потім знайшли і Свириденка.

Хлопці трохи пом'ялись, але ласкаве запрошення вирішило справу. Дорофейчук сказав: „Ну, як мій кум, так і я“.— То підемо,— згодився Свириденко.

Тільки прийшли—одразу за стіл, і пішло знову частування. Гамір зріс вдєсятеро. Пішли безладні пісні, сміх, вигуки.

— Увага,— репетував агроном.— Друзі, ану іще! Вип'ємо за всіх, що у нас і там...—указав рукою на кордон. Увесь розчервонівся і п'яно дивився навколо.

— Вип'ємо,—протягнув голосно Дорофейчук, піднявшись з місця. Хтось підхопив ще голосніше нарозпів:

Вип'єм по чарці,
Вип'єм по пляшці.

Пили всі. Тільки лєнінградець, відводячи увагу інших, піднімав чарку, цокався і потім непомітно виливав під стіл.

Було вже пізно. Село засипало. Розходилися парами парубки з дівчатами, наспівуючи, або про щось стиха говорячи. В хаті Трухимовського було ще весело й шумно. Але горілка кінчилась...

Лисогуб присів біля печі, попихкуючи самокруткою, охоче розповідав про своїх жеребців.

— Племенні, Олексію Павловичу,—схиляючись до Трухимовського, покрутив головою.

— Що з того, що вони хороші, не ваші ж,—протягнув голосно агроном.

— Як не мої? Раз колгоспні, значить мої...— схопився той, як ужалений...

— Бачте... я кажу не ваші тому, що якби ви були господарем, то запрягли б і поїхали по горілку.

Лисогубові запекло всередині.

Втрутився до розмови і лєнінградець.

Лисогуб зрештою не витримав і рішуче схопився.— Та й поїду ж...— Хутко почав шукати картуза.

— Та й не поїдеш,— посміхаючись сказав Дорофейчук,— лєдвє стоїш на ногах.

Іван Степанович вибіг із хати, не закрив і дверей за собою.

Свириденко попросив холодної води, а потім сів рядом з лєнінградцем і розговорився:

— З Лєнінграда, кажете? Був, був я у цьому місті. Дуже гарне.

— До сина їздили?

— Еге ж, до сина. Він там у військовій частині...

— Що ж пише? А де він служить і чи давно?

— Та ще з сімнадцятого року,—командиром тепер. Там машин... як звідціль до річки. Днями надіслав карточку. Вєсь у мене пішов. Такий бравий там...

Лєнінградець заздрісно промовив:

— Ото щасливий батько. Такого сина має.

А Свириденко самозадоволено крутив йоржика на лобі і солодко всміхався. З неприхованою гордістю він похвалявся своїм сином.

— Дуже хотів би,—продовжував лєнінградець,—вашого сина бачити. Завтра поїду—дасте адресу? Зайду, привіт передам від щасливого батька.

Зненацька щось загуркотіло під вікнами.

— Ану виходьте! А то заїду в хату!—кричав Лисогуб.

— Дивись, приїхав. Поїдемо, дєсь горілки дістанемо. Ви тут погуляйте, а ми скоро...

Сіли. Трухимовський з лєнінградцем. Лисогуб правив кіньми. Вихрем змило їх з двору. Тільки прицмокував Лисогуб, а коні—як не розірвуть візка. Не зчулись, як виїхали генген за село. Незабаром спереду з'явилися вогні—під'їжджали до сусіднього села.

Коні залишили на лєнінградця, а самі пішли діставати горілки. За півгодини повернулися з пляшками.

Тільки рушили додому—коли сірий жеребець почав шкутильгати передом на ліву.

— От маєш... коня дєсь підкалічили,—забідкався Лисогуб.

— Мабуть, чи не оступився на камінь? Пройде...—байдуже зауважив лєнінградець. Трухимовський промимрив щось невизнане. Аж ось приїхали. Лисогуб поставив коней у стайні, вимив копита. Жеребець підігнув у коліні ногу і не

ступав на неї. Лисогуб якось одразу протверезився. Пити більше не пішов.

Вельми занепокоений, схилився журно в сіннику і пригадував, де б це кінь міг оступитися.

* * *

Виключили Лисогуба з колгоспу.

По бригадах багато говорили про вороже ставлення конюха до коней. Казали, що треба судити, що може й...

Лисогуба стали всі обминати. Йому ніяк було й пройти вулицею — всі тикали пальцями, наче кажучи: — он пішов ворог...

В січні 193... року були місячні ночі. Сніги випали великі і як полотно білів яр при місяці, спускаючись до річки. День за днем наступали все лютіші і лютіші морози. З дахів спускались снігові шапки до вікон. Лисогуб ходив сам не свій по хаті. Він не міг собі знайти місця. Почало боліти серце. Схуд, заріс, аж страшно дивитись. Підійшов до вікна, прохукав шибку і замислено дивився на вулицю. В голові снувались настирливі думки: „Невже той... чужий?“ Але відразу відкинув цю думку. „Ні — не він... Не може бути. Робітник... Та ще такий освічений...“ — запевняв себе Лисогуб, дивлячись в далечинь на село, засипане снігом, наче шукав там відповіді. Коли повз вікно майнула чиясь постать... Стук у двері...

— Це ви, Олексію Павловичу... сідайте... розповідайте, що нового. Ви скрізь буваєте.

Трухимовський пройшовся, оглядаючись, чи є хто в хаті. Після підійшов ближче і заговорив проникливо і співчутливо:

— Іване Степановичу, я вас розумію... Ви, мабуть, дуже журитесь?

Лисогуба наче різнуло по серцю. Він захитався, сів на ослоні і з грудей придушено вирвалось слово:

— Спасибі, Павловичу... Тільки ви й не цураєтесь мене.

— Та киньте бо, не звертайте уваги... От прочитайте краще листа... — протягнув йому і вп'явся очима.

— Хто ж це... написав? — подивився на напис на конверті. Розірвав... Невеличка записочка, в якій щиро дякує за гостинність знайомий з Ленінграда і... надсилає на знак дружньої допомоги невеличку суму для розрахунку за жеребця, покаліченого Лисогубом в той день, коли вони разом так чудово гуляли на вечірці. В конверті, крім записки, було вложено двісті карбованців.

Лисогуб перевів подих, стиснув у руці конверт. Ніби хтось його здавив за горло. Скривився, закліпав віями, в очах показались сльози...

— Бач,— заговорив тихо,— чужі співчують... а свої... Я вік не забуду вам, Олексію Павловичу, за ваше чуйне ставлення до мене... Це ж ви писали йому про мене.

Трухимовський тільки цього і чекав. Хвилину переждав, а потім і почав цідити крізь зуби ласкаво і довірливо:

— У мене теж крім вас, Іване Степановичу, немає інших друзів. Ви ще здавна... Пам'ятаєте... колись були збори до пізньої ночі... Та ви, мабуть, забули вже... Так? От бачите... а ще разом... голосували... — Нахилився зовсім близько до вух і засичав: — Щоб хліба не дати червоним...

Лисогуба немов ошпарило. Він весь затремтів, зблід, дрібно зацокотів зубами.

— Цить-те... Я вже... забув про це... То була велика помилка... Отой катюга, якого вислали десь... порадив мені так, я тоді ще добре не розібрався... а він мірчука мішок пообіцяв... щоб тільки не дати... червоним. Я тоді проголосував несвідомо. Тепер я все віддам, коли потрібно буде.

— Звісно, що так... а все ж таки неприємно. Дізнаються і будуть колоти очі... А може ще й... — наблизився до вух: — У Писарівці одного... Теж був колись проти червоних. Що там уже йому... то, звичайно, нам невідомо.

Іван Степанович в обличчі змінився... Розмова Трухимовського вкрай прибила його, підірвала його сили. Голова розривалась. Він дивився, наче шукаючи порятунку у Трухимовського.

Трухимовський почав наче жартівливо:

— Та ви не журіться, Іване Степановичу. Ми ж удвох грішні. Я сподіваюсь, що ви про це — нікому! А я то вже, будьте певні, ані слова. Я не з тих.

Лисогуб змучено зітхнувши, підійшов до вікна, притулився до холодної шибки... Здавив руками голову і безсило похилився на стіл.

Трухимовський, надіваючи шапку, між іншим, запитав:

— Чи ходите по суччя в сад, що на кордоні? Заходьте ж до мене, зайдіть завтра... добре?

Лисогуб не відповів нічого, тільки на знак згоди хитнув головою.

Прощаючись, подякував Трухимовському, що хоч він не забуває, заходить провідати.

* * *

Вечірнє повітря було сухе, морозне. На село дивились тихі зорі, вікна заволокались кригою, вдома був один Трухимовський. Він ламав собі пальці, кусав губи, розкидав сухими, довгими ногами килими на підлозі, дріботів по хаті.

Не встиг Лисогуб закрити за собою двері, як Трухимовський вже підхопив його, запросив роздягнутися, присісти.

Іван Степанович помітив, що він сьогодні був якийсь нервовий і разом з тим рішучий. Він підійшов до Лисогуба, гля-

нув на нього очима, в яких наче шипіли гадюки і почав впевнено - зловісно :

— Ви, громадянине Лисогуб, гроші в мене брали? На вечірці гуляли? Ленінградець ночував у вас? Він не просто знайомий з Ленінграду, а шпигун. Ви його катали? Це ж він підкалічив жеребця! Ви брали у нього гроші? Ви з ним були цілком одверті... Проти червоних виступали... Скажете, п'яні були? Мало свідомий? А ворогам так умів допомагати? Завтра всі будуть знати.

Лисогубові померкло в очах... Кров відлила від обличчя, чоло почорніло, як у мертвяка, і нервово смикались його руді вуса. А серед такого обличчя по дитячому безпорадні плавали очі, сиві, злинялі, як два замерзлих озерця. Когось напівсвідомо рукою відштовхував від себе і белькотів :

— Що ж... що ж це таке?..

Агроном стояв над ним, як коршун над здобиччю і зухвало чекав.

— Не турбуйтеся. Нічого поганого не буде. Тільки може... до білих ведмедів на Сибір, або ...—і показав на шию. І по павзі, заговорив розважливо:— А можна зробити так, що ніхто і знати не буде. Тільки з умовою ... Багато від вас не вимагаю. Будете ходити, Іване Степановичу, по суччя у свій садок на кордоні—і більше покищо нічого.

На прощання вклав йому в кишеню кілька папірців, що він і не чув.

— Значить, умовились... Думати тільки до завтра, а ні—то... пропадемо з вами обидва за пухлого душу. У вас же діти... отже—подумайте...—Твердо натискуючи на останні слова, промовив він, закриваючи сінешні двері на гачок. Проїшов до вікна і зупинився.

— Коли промовчить... значить мій ... — сказав і почав збиратись їхати в сусіднє село.

* * *

Ранком дув сильний сухий вітер. Нагинав низько до землі гілля дерев, гуляв по двору і скрипів воротами загороди. Віконниці тільки хряп-хряп, аж шибки дзенькотіли. А все ж весна... Сушилась сита, перевернута трактором земля. Стежки з'явилися де-не-де під тином. На вулицях булолюдно.

Колгоспники топтали стежку до правління та майстерень, одержували наряди і завзято готувались до весняної сівби. Вчора на поле їздили бригадири, дивились, чи скоро вже сіяти.

Сковзаючись на бугрі біля сільради, тихою ходою проходив Лисогуб. Саме порівнявся з сільрадою, коли з дверей вийшов начальник прикордонної застави. Він знав Лисогуба. Побачивши, як той плентається, схиливши голову додолу, вирішив поговорити з ним. Підійшов і запитав просто :

— Чому це вас не видно? Ще зимою бачив, тоді як ішли з в'язкою дров і...

— Та все чогось нездужаю,— відповів, а очима все в сторону. Серце йому стиснулося, мов заковане, й морозом пройшла по тілу свідомість власної безпорадності.

— Ви, Іване Степановичу, написали б заяву до колгоспу, спробуйте довести на ділі, що то було ненавмисне... Адже ж ви винні перед колгоспом?

— Так... дійсно... я винен... дуже винен...

— То виправте провину,— продовжував начальник,— чесно признайтеся і вас приймуть до колгоспу. Незабаром і сіяти... Ви ж робітник добрий, з роботою впораєтеся. Не гайте часу, Іване Степановичу, трудоднів заробите більше. Подайте заяву, а я вам в цьому допоможу. Тільки так, щоб чесно визнати свою провину і все буде гаразд,— дружньо стиснув руками плечі Лисогубові.

— Подумаю, товаришу лейтенант, спасибі.

Всередині Лисогубові пекло вогнем, він увесь тремтів. Так вразили його слова начальника застави... Схвильовано попрощався. Лейтенант, відходячи, помітив його надзвичайну стурбованість.

„Певно, соромно і ніяково розмовляти на цю тему“, подумав про себе начальник і вирішив обов'язково поговорити в колгоспі про Лисогуба.

Цю ніч Іван Степанович не спав до світанку... Години йшли, немов довгі роки. Він згадував все своє життя. Його то морозило, то кидало в жар. Ось уже кілька разів збирався він було порадитися з жінкою. Вже от підійде, хоче все розказати і не може... ніяк не наміє признатись. Здавалося йому, що коли він розповість, значить, відразу кінець усьому. Смерть. Слово „зрада“ розбивало йому закружену від безсоння голову. Очі були сухі і гарячі. За ніч він дуже змінився. Під очима сині кола через усе перенісся, зблід і весь якось охлянув.

Горпина відразу помітила це і аж в долоні ляснула з переляку:

— В тебе, мабуть, гарячка? Ти такий страшний, наче після брюшняка. Мерщій до лікаря, а то може якесь лихо...

Почала поратись біля печі і так забідкалась, що забула, навіть виийнати чоботи, які сушилися: так і запалила.

— Ото біда причепилась до тебе, Іване...

Хотіла збігати до Трухимовського дістати порошоків. Вже загнулася великим чорним платком і повернулася до дверей.

Лисогуб як ошпарений схопився і став поперек дороги.

— Не смій ходити,— крикнув на всю хату,— я через нього... тільки про це нікому, а то...— показав собі на горло. На лиці став біліш крейди, губи тремтіли немов у пропасниці.— Сьогодні кінець. Більше терпіти не в силі! Не можу прода-

вати своїх... зраджувати моїй батьківщині, хай не діждуть...— І подивився жалібно на дітей, що сиділи оторопівши на печі. Надів нашивку шапку, підперезався і вибіг з хати.

Горпина, як стала, так і прикипіла на місці. З несподіванки не помітила навіть, куди саме пішов чоловік. Довго стояла в платку серед хати і розгублено дивилась кудись у куток.

Ноги й руки зовсім затерпли, а вона все стояла і намагалася зібрати до купи змішані думки.

В голові шуміло, все навкруги перед очима безладно кружляло...

Зрештою зрозуміла вона лише одне: що гроші, які позичав Трухимовський, давалися не від доброго серця, а за якусь непевну... послугу.

* * *

Опівдні вийшов Лисогуб з білого будинку, зарослого навкруги тополями. Він пройшов повз вартового прикордонної застави, ввічливо вклонився і весело попрощався.

Пішов, як було умовлено з Трухимовським, по суччя... Ногами ступав твердо. На серці йому ставало хороше, думки були ясні, певні. Гніт вимушеної таємниці, біль зради— все відійшло кудись геть. Ніби одразу переродилася людина. Тільки десь там у глибині ворухився наче страх від зізнання. Але й той щез при згадці про справжню людську щирість начальника прикордонної застави. Не йшов, ноги самі несли і побачив він здивовано, що світ наче перемінився, що навколо забруньковується пишна весна, що повітря чисте і свіже. Дбайливо покручуючи занехаяного вуса, вперше за довгий час почав мугикати під ніс якусь бадьору пісеньку...

Зробив Лисогуб в садку все, що треба і з в'язкою хмизу пішов навпростець додому. Дорогою зустрівся з дружиною агронома. Вона переказала, щоб він зайшов сьогодні увечері до Олексія Павловича.

— Добре. Обов'язково зайду.— Пройшов до себе у двір, почистив грязюку з чобіт і зайшов до хати.

* * *

Вечоріло. На заставі готувалися до нічної варті. Прикордонники повторювали накази і йшли на свої пости.

Тимошенко і Свистун— двоє витриманих, перевірених прикордонників, пробиралися берегами ріки вузьенькою стежкою, що звивається гадюкою серед густих кущів дерези.

Дійшовши до призначеного місця, бійці засіли в гущавині садків і причаїлися.

Тихо. Тільки десь далеко, в закордоннім селі хтось, ідучи

степом, затягнув жалібну пісню. Часом сполохана пташка запищить на дереві. Зрідка долетить легеньке шарудіння у вишню на тому боці. То іноземний солдат проходить берегом.

Ось залунали в вечірній тиші пісні — співала, вийшовши з колбуду, молодь. Помалу останні звуки увійшли в степову сутінь, злилися в суцільній темряві. Всі розійшлися по домішках.

Село засипало. Прикордонники міцно тримали зброю в руках, втопивши очі в темну ніч.

Свистун майже нечутно зашепотів до Тимошенка:

— Мабуть, уже за північ?

— Авжеж. А нічого не чути.

І знову напруженість і тиша... Тільки вдивляються прикордонники.

Раптом вони одночасно злегка торкнули один одного, помітивши в безлистих деревах на тій стороні невеликі темні плями, ледве помітні для ока. З протилежного берега підозрілі плями наблизились трохи до води і зникли.

— Слухай, Свистун. Ти чуєш, щось хруснуло... — прошепотів Тимошенко.

— Чую... так... щось тут непевне... і там вештаються... і тут... — розмірковував Свистун більш мімікою, ніж вголос.

Вони добре зрозуміли наказ: порушників треба захопити за всяку ціну живими, без жодного пострілу. Тим більш це треба було виконати тихо, зваживши на якісь непевні дії людей на протилежнім боці.

Прикордонники вирішили будьщо бути витриманими і не стріляти. Скоро вони могли розібрати, що ззаду через колгоспний садок хтось пробирається. Через хвилину стало чути шарудіння сухої трави...

— Ну, йдіть, ідіть... не вперше приймаємо гостей, — подумали про себе бійці. Їм стало зрозуміло, що на тому боці приготувалися до зустрічі порушників кордону.

Вартові затримали подих. Стиснули гвинтівки. Горде почуття величезної відповідальності, що зростає під час небезпеки, сповнило груди.

Гострі очі прикордонників вже пронизували дві зігнутих примарних тіні. Вони злодійкувато рачкували до насипаного валу, спираючись на лікті.

Тимошенко і Свистун ясно бачили, що в правих руках порушників було по маузеру. Прикордонники вирішили: підпустити їх поближче і нападати разом, щоб захопити без галасу. Ось передній вже підповз до зарослів, а другий трохи відстав. Вже щось із п'ять кроків відділяють двох лиходіїв від укритих в сухій траві вартових.

Чути їхній притишений шеліт...

Бійці між собою умовились, кому на якого нападати, і приготувалися до зустрічі. Очима стежили, не відриваючись,

як спини їх то поринають, то виринають з трави. Прямо направились на вартових. Один трохи не зачепив Свистуна рукою. „Це не мій... мені останній...“ — майнула думка.

Спереду Свистуна прищулився Тимошенко. Він зібрав усі сили, щоб в останню мить влучно, разом захопити порушників. Коли шпигунські голови проповзли мимо засади — Тимошенко з Свистуном раптово випрямись і всією силою навалились на порушників.

Ті не встигли навіть і опам'ятатись, як були вже роззброєні, обшуканні й змушені мовчати.

Прикордонники не гаяли часу. З місця швидко їх примусили рачкувати за густу лозу. А самі, щоб на тій стороні не догадалися і не почали звідтіль стріляти, пішли маскуючись за кущами по п'ятах переповзаючих шпигунів.

У лозняку їх пов'язали і тихо направились за ними на заставу.

— Товаришу лейтенант, наказ виконали без єдиного пострілу і крику, — чітко доповів Тимошенко.

— Молодці, товариші, я за вас був певний. Зачинити їх до ранку...

***

Світало. Трухимовському чомусь не спалось. Він устав, одягнувся і вирішив піти до Лисогуба.

— Треба було використати його ще в одній справі, — пригадуючи вчорашню зустріч, подумав агроном.

Тільки вийшов за ворота, як несподівано перед ним поперек дороги стали два прикордонники.

— Добрий ранок вам, бійці, — люб'язно посміхаючись, привітався агроном.

— Громадянине Трухимовський, ви заарештовані, — відповіли вони. — Обтрусили добре в карманах і витягли спід сорочки якийсь паперовий пакунок. Він обурено почав доводити, що це звіт для області, який сьогодні обов'язково треба відіслати.

— Що це ви, мої любі, своїм не вірите... Дозвольте, я дещо хоч передам дружині... Я вам цілком підкоряюся... Це ж якесь непорозуміння, — умовляв агроном прикордонників.

— Сходимо ось на заставу... а тоді і до жінки... ще встигнете... — рішуче заявили бійці.

***

Ранком Лисогуб одягнувся похалцем. Він захекано дихав — поспішав іти, дізнатися, що ж то за знак такий — „носити суччя з саду“.

В маленькім кабінеті прикордонної застави ходив лейтенант, нервово кусав цигарку в зубах, розглядаючи підозрілі папірці, взяті у Трухимовського і в тих двох шпигунів. Він

побачив, як повз вікно пройшов Лисогуб і наказав пропустити його.

— Заходьте, Іване Степановичу... — привітно показав на стілець і запросив сідати.

— Ваш вчинок, Іване Степановичу... Дякуючи вам, ми спіймали запеклих шпигунів... І це тільки перші ластівки... Нічого, якось розплутаємо цей вузлик.

— Бачте, що означає ваше ходіння по суччя у садок. То був умовний знак для шпигунів. Коли ви брали суччя — значить там готувалися до зустрічі...

— У вашого „приятеля“ Трухимовського знайшли неабиякі папірці, а у цих шпигунів і ще кращі... Ось хто допомагав знищувати колгоспне добро — хліб, скотину...

Лисогуб, тремтячи від болю і гніву, дивився з острахом на папірці, що шелестіли на столі, немов отруйні гадючки.

В цей час повз вікно вартові проводили для допиту одного з ввійманих шпигунів.

„Його лице... тільки ряботиння — як не було. Це ж... отой самий, що Сірого покалічив“.

— Катюга! — вигукнув Лисогуб і аж поточився від почуття невимовного обурення і хвилювання.

Все, все тепер стало ясно для нього.

* * *

Минало пекуче літо. У театрі відбувались колгоспні збори. За великим столом президії сиділи представники бригад, району й прикордонної застави.

На трибуні стояв загорілий, голений голова колгоспу Петренко. Він часто виймав хустку і витирав широкого спітнілого лоба. Перед ним лежав список кращих ударників, премійованих правлінням колгоспу.

— Кращий стахановець з тююнової бригади товариш Лисогуб, за сумлінну і добру роботу преміюється телицею.

Останні слова потонули в бурі оплесків. Розчулений Лисогуб схопився з місця і дивився то на президію, то на колгоспників. Щось підкочувалося до горла, затримувало подих.

Він попросив слова. Вийшов уперед, усміхнувся до начальника застави, і схвилювано заговорив:

— Товариші, мені дуже соромно, що слів ніяк не доберу. На лавах загомоніли:

— Говори як умієш, зрозуміємо.

— Спасибі, товариші, дуже вам дякую, що прийняли колишнього, оплутаного ворогами... Не діждуть собаки зламати наше заможне і радісне колгоспне життя! Я ще більше буду пильнувати наше колгоспне майно, буду працювати, як справжній більшовик.